

ETÜDLER

Umumî Gelir Teorisi Problemleri

Yazan :

Dr. F. NEUMARK

İktisat Fakültesi Ord. Profesörlerinden

1. — Son zamanlarda dikkat ve alâkâmızı çekmiş bulunan iktisadî mevzular arasında, *gelir mefhumu, mânası ve mahiyetiyle* ilgili olan problemlerin birinci safta ve gittikçe artan bir ehemmiyet kazanmış bulunduğuna şüphe yoktur. Gerçi, inkısam problemleri ötedenberi tetkik ve münakaşa edilen iktisadî mevzular arasında az çok önemli bir yer tutmuş ve her halde kendilerine fiziyokrat ve klâsik sistemlerde geniş bir mevki verilmiştir. Fakat ne fiziyokratlar ne de klâsik iktisatçılar gelir (Einkommen) mefhumile hasılat (Ertrag), servet (Vermögen) ve varidat (Einkunft) ill. mefhumları arasında bugün — kanaatımızca çok yerinde — bir hassasiyet ve ehemmiyetle gözetilen sarîh tefriki yapamamışlardır. Bundan başka, geçen asrın sonuna kadar, muhtelif varidat kategorileri arasında kesin sınırların çizilebilmesi ve böylelikle ezümle faiz, müteşebbis kazancı, hattâ ücret gibi çeşitli varidatın kendilerine mahsus karakterlerinin vuzuhla belirtilebilmesi bugünkü ilim ve tabbikatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir ölçüde olmamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, klâsiklerle bunlardan sonra gelen iktisatçıların «şahsî inkısam» dan ziyade «fonksyonel inkısam» (Clark) görüşüne meyletmiş olmalarıdır.

Hâlâ bugün bile gelir mevzu ve mefhumunu *umumî* bir problem olarak ele almayan *iktisat tretelerine* rastgelmekteyiz; bu gibi eser-

lerde bazen ister istemez gelir mefhumuna temas edildiği görülmekte, fakat bu mevzu başlı başına bir problem şeklinde ele alınmış bulunmamaktadır. Bu keyfiyet, iktisat tretelerinin, tabbikat sahasında erişilmiş olan inkişaf merhalesinin gerisinde kalmış olduklarını göstermektedir; bununla beraber, son zamanlarda bazı *hususî* gelir problemleri üzerinde *monografi şeklinde* yapılmış olan araştırmaların gittikçe artmakta olduğuna da kaydetmek icap eder.

2. — Bir az önce gelir problemleri araştırmaların ortaya çıkarılan «*tabbikat ihtiyaçları*» ndan bahsetmiştik. Tabbikat sahasında kendini duyuran bu ihtiyaçlar nelerdir?

Bunların başında *Hazine menfaatlarının* yer almakta olduğu muhakkaktır. Diğer bir deyişle: tabbikatta duyulan bu ihtiyaç, modern gelir vergilerinin ihdas ve tabbikinde faydalı olabilecek mefhum ve teorileri vücade getirmekten ibarettir. Bu hususta müessir olan diğer bir âmül de, memleketlerin iktisadî başarısını veya nüfusun geçim seviyesini tespit ve ifade edecek, mümkün mertebe sarîh basit ve kemmî bir formül bulmak arzusudur. İşte *millî gelir*, bu vadide yürütüldüğü malûm bulunan bütün itiraz ve tenkitlere rağmen, hâlâ, nisbeten en uygun bir âlet olarak görülmektedir. Hakikatte, yirmi, otuz senedenberi umumî ve hususî gelir meseleri üzerinde yapılan tahlil ve tenkitlerin çoğu millî gelir araştırmaları neticesinde meydana gelmiştir; halbuki geçen asrın sonunda ve bu asrın başında yapılan gelir araştırmaları bilhassa malî gelir teorisinin tetkik çerçevesi içine girmiş bulunmaktadır. Nihayet şurasını da kaydetmek icap eder ki, modern *işletme iktisadî bilimi*, gelir problemleri üzerinde hususî bir görüş ve noktaî nazarla durmuş ve bu sahada bilhassa kârın hesaplanması meselesine birinci derecede bir ehemmiyet vermiştir. Bu suretle ticarî kazançların mümkün olduğu kadar sarîh ve doğru olarak hesaplanmasının, «piyasadaki gelişmeler ve bunun neticesinde kendini duyuran ehemmiyetsizliğin artmasıyle bir iş zarureti hâlini aldığı»¹⁾ kolaylıkla anlaşılabilir.

3. — Modern telâkkisiyle gelir problemleri üzerindeki araştırmaların başlangıcı umumiyetle *Hermann*'m, 1. basısı 1832 de Münich'te neşredilmiş olan «*Staatswirtschafliche Untersuchungen*» adlı kitabının intişar tarihine irca edilmektedir. Şu halde, gelir incelemelerinin nihayet yüzyıldan biraz fazla bir tarihi vardır. Bu keyfiyet, iktisadî gelişimin takip etmiş olduğu seyirle kolayca izah edilebilir. Servetin,

¹⁾ Bornemann: Accounting profits: an institution, «*Journal of Political Economy*», cilt 51, 1943, s. 166. — Bundan başka bkak. v. d. Gablentz: Industriebürokratie, «*Schmollers Jahrbuch*», cilt 50, 1926, s. 541 ve m.

hasılatın; kârın, ücretin ilh. mahiyetlerinin izahı, geçmiş zamanlarda dahi gerek teori ve gerek tatbikat sahasında derin bir dikkat ve alâka mevzuu teşkil etmiştir. Buna mukabil, *gelir ancak ileri kapitalizm devrinin ortaya çıkardığı bir kavramdır*. Demek oluyor ki, gelir mefhum ve realitesinin önemli bir mevki tutması, ancak cemiyette «hesapçı bir zihniyet» in yerleşmiş olmasına, kredi ve banka muamelelerinin gelişmesine ve nihayet işletme muhasebe ve hesap tekniğinin ileri bir merhaleye erişmesine — hülâsa: 19. asırdan önce tesadüf edilemiyen bütün bu şartların gerçekleşmesine bağlı bulunmakta idi. Bu nokta, zamanımızda hâlâ kapitalist ekonomi sektörünün dışında kaldığı kabul edilen köy ekonomisinde, zanaat işletmelerinde, küçük perakende ticarete, tam ve sahih bir gelir veya kâr hesabı yapımının umumiyetle usulden olmasını ve esasen bunun pek te kabil olmayacağını kolaylıkla izah edebilecek mahiyettedir. Bu görüş karşısında, Avrupada ilk olarak bir ileri kapitalizm endüstrisi kuran İngilterenin, aynı zamanda yine ilk defa modern gelir vergisini tatbik eden bir memleket oluşunu bir tesadüf eseri olarak karşılayamayız. Aynıle İngiltere, Almanya ve Birleşik Amerikaya nazaran işletme iktisadî bilgi ve tekniğinin pek geri kaldığı Fransa gibi bir memleketin, Avrupa endüstri memleketleri arasında modern gelir vergisini tatbik hususunda en sona kalmış olması da mânalı ve dikkate değer bir nokta teşkil eder. Fransada umumî gelir teorisine karşı pek yakın bir zamana kadar hemen hiç bir esaslı dikkat ve alâka gösterilmemiştir; iktisat tretelerinde ve — bazı nadir istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa — finans ilmi ve istatistik eserlerinde malî gelir ve millî gelir mefhumları üzerindeki araştırmalara pek dar bir yer ayrılmış ve her halde modern gelir problemlerininin halledilmesi yolunda Fransız literatürünün orijinal buluş ve yardımları müşahede edilememiştir. ²⁾

Gelirin ileri kapitalizm çağının bir mahsulü olduğu yolunda yukarıda yürütmüş olduğumuz iddia, belki de nazariyeci bir ilim ada-

²⁾ Fransız gelir teorisi literatürü hakkında şu mütealalara bak.: P. H. Wuel-ler: Concepts of taxable income, «Political Science Quarterly», cilt 53, 1938, s. 84, ve Affix: L'impôt sur le revenu, cilt I, Paris 1926, s. 164 ve m. — Bununla beraber, (Affix'in zikr. eserinden başka) şu eserlere müracaat ediniz: Ch. — A. Collin: La notion du revenu en matière de législation fiscale, tez, Paris 1924. — L. Bocquet: L'impôt sur le revenu, 3. bas., Paris 1926, s. 763 ve m. — B. Nogaro: Principes de théorie économique, Paris 1943, chap. VII, ve aynı müellifin: Problèmes contemporains de finances publiques, Paris 1940, s. 14 ve m. — Hamdi Özgürei: La discrimination des revenus au point de vue fiscal, Paris 1939, s. 30 ve m.

mımm ifade hususunda düşünmüş olacağı olağanüstü bir mübalâğa olarak telâkki edilecek ve denilecektir ki: merkantilizm devrinde, orta çağda, hattâ eski çağlarda daima bir takım «gelir»ler mevcut değil mi idi? Bu itibarla gelir her zaman ve her yerde mevcut bulunmuş ve mevcut bulunacak olan bir iktisadî makuleyi teşkil etmiş olmuyor mu? Eski çağlarda, Romada kölelerini çalıştıran mülk sahipleri, orta çağın zanaatkârları, ilk kapitalizm devrindeki tacirler yaşamak ve geçinmek için ihtiyar ettikleri masrafları ne ile karşılıyorlardı — gelirleriyle değil mi? Hattâ kapitalizm çağından önce de bir gelir vergisinin mevcut bulunduğu ve 1696da G. King'in millî gelir üzerinde bir hesap denemesi yapmış olduğu bile malûm değil midir?

Bu gibi sorular ve mütalealar ilk bakışta yerinde ve isabetli gözükürlerse de, bunların hakikatte bizi burada ilgilendiren problemi iyice kavramadan ifade edildiklerini söylemek icap eder. Bu problem şudur ki, iktisadî cüzütamların bazı «varidatları», hiç olmazsa tamamen, bir «gelir» unsuru teşkil etmez; bu itibarla, bu gibi varidatın iktisadî cüzütam tarafından geçinmek için sarfedilmesi, gerek bahis mevzuu iktisadî cüzütam ve gerek millî ekonomi için son derecede mahzurludur. İşte bu sebeple gelir karakterini haiz olan ve olmayan varidat neveleri arasında teori ve tatbikatta sarîh ve kesin bir tefrik gözetmeğe ihtiyaç vardır. Dar manasıyla «gelir»i kavrayabilmek, ancak servet ve hasılat mefhumlarını sarîh bir şekilde tarif ettikten sonra kabül olabilir. «Gelir, *abstret ve hesabî bir kemmiyettir*; «muayyen aritmetik işlemlerle tespit ve hesap edilerek bulunur» (Simons) ve yalnız «bir kontabilite unsuru olarak mevcuttur» (Schäffle)³. Netekim, tıpkı para ve kapitalde olduğu gibi⁴), gelirin mevcudiyeti de ancak fonksiyonlarını nazarı dikkate almak suretile kavranılabilir. Eğer Schäffle gibi ayrıca bir gayrisafî gelir (Roheinkommen) mefhumu kabul edilecek olursa, bu takdirde gayri safî gelir için belki hakikî — reel — bir mevcudiyet kabul edilebilir. Fakat safî gelir her halde abstret mevcudiyet ve mahiyetini muhafaza edecektir; şu kadar ki, modern iktisat teorisinin mahsulü olan bu mefhum füzulî bir dü-

³ Bak. H. C. Simons: Personal income taxation, Chicago 1938, s. 78-80. — Schäffle: Mensch und Gut in der Volkswirtschaft, «Gesammelte Aufsätze», cilt I, Tübingen 1885, s. 173. — B. Moll: Probleme der Finanzwissenschaft, Leipzig 1925, s. 132. — E. Lederer: Aufriss der ökonomischen Theorie, 3. bas. Tübingen 1932, s. 80. — C. Heer'e göre de (Personal income taxes, «The Annals of the American Academy of Political and Social Science», ocak 1936, s. 80), gelir «objektif bir şey değil, nazarı bir mefhumdur».

⁴ Bak. Neumark: Genel Ekonomi Teprisi, cilt I, 2. bas., İstanbul 1944, §§ 16, 21 ve 22.

şünce oyunu olarak meydana konulmuş olmayıp ilim bakımından olduğu kadar maliye teşkilâtının ve hususî teşebbüslerin pratik ihtiyaçlarına cevap verebilmek için lâzımdır. Şunun da ilâve etmek icap eder ki, statik karakterde bir servet mefhumu karşısında, dinamik vasıflı bir gelir mefhumunun gittikçe ehemmiyet kazanmakta olmasının, kapitalizmin gelişmesini takiben bütün ekonomi yaşayışında müşahede ettiğimiz umumî dinamikleşme hareketiyle sikkı bir münasebeti vardır.

4. — Yukarıda her türlü gelir için söylediklerimiz, bilhassa gelirlerin en dinamik kategorisini teşkil eden *müteşebbis kazancı* (profit; Unternehmergewinn) için de doğrudur⁵⁾. Müteşebbis kazancı — ki bu mefhumu burada ancak pek küçük bir yer ayırabileceğiz — teori ve doktrinlerinin tarihi tetkik edilecek olursa, burada da ileri kapitalizmin iktisadî olay ve müesseselerinin takip ettiği seyriyle sıkı bir bağlılık münasebeti içinde buldukları ve hâdiselerle doktrinlerin birbirlerine karşılıklı olarak tesirde buldukları müşahede edilir. İktisadın bir ilim olarak kurulduğu devirdeki iktisatçılara — *Ad. Smith, Ricardo, Malthus'a* — göre, fakat aynıle *Marr'a* nazaran da, kâr, kapitalist müteşebbisin, faiz de dahil olmak üzere, topyekûn kazancından ibarettir. Bu görüş ve düşünce — geniş ölçüde — o zamanlar teşebbüslerin sevk ve idaresini ellerinde bulduran kimselerle kapitali temin eden şahıslar arasında gözetilen tefrikin ehemmiyetli olmayışıyla izah edilebilir. O zaman için bu tefrik hiç olmazsa müteşebbisle ücretli işçi arasındaki iktisadî ve sosyal farka nazaran ehemmiyetsizdi. Fakat klâsik İngiliz mektebinin kâr doktrini 19. asır başlangıcında Fransa ve Almanyada mevcut iktisadî yaşayış durumuna pek de uygun değildi. Aynıle bu memleketlerde hâkim bulunan ideolojiler de İngilterede yerleşmiş olan ideolojilerden farklı idi. İşte Almanya ve Fransa'nın İngiltereye nazaran arzettiği bu iki esaslı fark gözönünde tutulacak olursa, bu memleketlerde müteşebbisin kendi işletmesinde mesai sarfetmesi keyfiyetine ve işletme rizikoları probleminde daha büyük bir ehemmiyet verilmiş olması ve böylelikle kârın hesabında muhasebe ve işletme hesapları yardımıyla, teşebbüslerde elde edilen kazanç için müteşebbis ücreti ve riziko primleri gibi unsurların da hesaba katılmış olması kolaylıkla anlaşılabilir. Teşeb-

⁵⁾ Bak. Neumark : zikr. eser, cilt II, İstanbul 1942, s. 419 ve m., ve burada ve s. 542-43te zikredilen literatür (bilhassa Schumpeter, F. Perroux, Ricci, Diehl ve Eckert'in eserleri). Schumpeter'in esas itibarile kabul ettiğimiz teorisine göre, dar manadaki müteşebbis kazancı mühusussıran ekonomik «gelişim» (dinamizm) bağlı olan bir hadisedir.

büs kazancı içinde bulunan müteşebbis ücreti ve riziko primi olarak hesap edilen unsurlar, bir taraftan kapitalin bedeli olan faiz, diğer taraftan da müteşebbisin spesifik faaliyeti için ödenen asıl kâr ile karşılaştırılmaktadır. Bu şekilde bir kâr telâkkisinin, *J. B. Say*'in «müteşebbis kazancının ücret teorisi» ne geniş ölçüde dayanmak suretile, 19. asrın ilk yarısında Almanyada inkişaf etmeğe başladığını görmekteyiz. Almanyada önce *Hufeland*, *Jacob* ve *Hermann* tarafından ortaya atılmış ve sonradan *Mangoldt* tarafından sistematik bir şekilde sokulmuş olan bu görüş ve teorinin o zamanlar, daha büyük bir nispette köy ve zanaat ekonomisi merhalesinde bulunan Avrupa kıtasının iktisadî realitelerine İngiliz mektebinin kâr doktrinlerinden daha uygun gelmekte idi. İktisadî hayatın bundan sonra geçirdiği inkişaf seyri bu müddet esnasında işletme iktisadı ilminin rantibilite teorisine de girmiş olan Alman gelir teorisinin, tatbikat ihtiyaçlarına kadar mükemmel bir şekilde cevap verebildiğini göstermiştir. Alman gelir teorisinin bu sahada kazanmış olduğu hâkim mevkiî şu noktadan da müşahede etmek kabildir: Bugün — belki işletme iktisadı biliminden ziyade umumî iktisat teorisinde çok yayılmış olan — bir düşünceye göre, bir işletmenin safi kazancı ve netice itibariile rantabilitesi hesap edilirken, gayri safi kazancıdan yalnız borçlu faizlerin, yani yabancı kapitale *bilfiil ödenecek* olan faizlerin değil, aynı zamanda müteşebbis tarafından işe yatırılmış olan zati kapital için de *hesap edilecek* («imputé») bir faizin indirilmesi de lâzımdır^{5*)}.

5. — Burada umumî gelir kavramı etrafında yürütülen mutabakatlar ve girişilen münakaşa üzerinde daha fazla durmağa imkân görmemekle beraber (bu hususta *Wueller*, *Neumark* ve *Simon*'un zikredilen etütlerine bakınız), şu noktaya da işaret etmeden geçmiyelim ki, modern gelir mefhumunun teşkilinde kendisini en ziyade duyuran temayül, bir taraftan, bir gelir unsuru olarak kabul edildikleri takdirde, servet veya kapitali azaltacak olan bazı varidat kalemlerini gelir mefhumu dışında bırakmaktan, diğer taraftan da, mahiyeti itibariile gelir unsurları teşkil ettiği halde, bazı hususiyetler dolayisile sahipleri tarafından gelire ithal edilmeyen varidatın bu mefhumu girmelerini temin etmekten ibarettir. Çeşitli varidat neveleri arasında bu bakımdan yapılması gereken kesin ayırma, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, eski teori ve tatbikatın meçhulü idi⁶⁾; fakat kapitalist eko-

^{5*)} Bu mesele hakkında bak. *Neumark* : zikr. eser, cilt II, s. 330 ve 349-50 ve burada (28 inci notta) işaret edilen literatür ile *Kester*: *Advanced accounting*, 3. bas. New York 1938, s. 515 ve m.

⁶⁾ Eski vergi politikasında da servet vergileriyle gelir vergileri arasında bir mevki işgal eden, karakteri «muhtelit» olan bazı resimlere rastlanabilir.

nominin gelişmesine paralel olarak işletmelerde yabancı kapitallerin nisbî ehemmiyeti arttığı ve sübjektif safî kazanç vergisi genişlediği ve çoğaldığı nisbette, böyle bir ayırmanın yapılması tedricen daha zarurî bir hale gelmiştir.

Uzun zamanlar, *varidatın intizam* veya *mevcutluğu* (périodicité) bir gelir kıstası olarak kabul edilmiştir. Bu telâkkiye dayanan «*kaynak teorisi*»ne⁷⁾ göre, bir gelirden bahsedebilmek için, devamlı bir varidat kaynağının mevcudiyeti şarttır. Bu teoriye, *Schanz*⁸⁾ meşhur «*safî servet artışı teorisi*» ile mukabele etmiştir. Buna göre, her hangi bir varidat, bunu elde eden şahsın ekonomik dispozisyon gücünü arttırdığı takdirde ve o nisbette, gelirden madut sayılabilir. Bu telâkkiden iki netice çıkarabiliriz: Bir taraftan, sık sık tekerrür eden işsizlik ve konjonktürel dalgalanmalarla temayüz eden modern ekonomide gittikçe gelir özü olmak vasfını kaybeden mevcutluk kıstası, diğer taraftan, rasyonel bir tarzda hareket etmek şartıyla istihlâk gayeleri için disponibl olan meblâğları gelir addetmek gerektiğini ileri süren eski görüş tarzı da reddedilmektedir ki, bu formülle ancak bir defa husule gelen her nevi kazanç gelir mefhumu dışında bırakılmak istenilmiştir. Buna karşılık, — daha *Malthus* tarafından işaret edilen — «varidat kaynağı»nın, yani servet veya kapitalin hüsnü muhafazası prensibi, tabiatile, *Schanz*'in ileni sürdüğü gelir mefhumunda da nazarı itibara alınmış bulunmaktadır. Gerçekten, *Schanz* gelini *safî* olarak mülâhaza etmektedir, öyle ki, kapitalin muhafaza ve amortisman masraflarını karşılamak için gerekli meblâğlarla ödünç faizleri ve işletme zararları bu gelir mefhumu dışında bırakılmıştır.

6. — Ortaya atılmasını hemen takip eden zaman zarfında ve daha sonra bugüne kadar, *Schanz*'in gelir mefhumu «*fazla geniş olmak*»⁹⁾ bakımından tenkid edilmiştir. Bu tenkidlere, bilhassa maliye ve ekonomi politikasıyla ilgili mülâhazalar âmil olmuştur. Gerçekten, ekonomik veya sosyal politikaya veyahut maliye tekniğine müteallik sebeplerden ötürü, ekonomi teorisi bakımından gelirden madut olmakla beraber, bazı varidatın gelir vergisinden muaf tutulmaları ar-

7) Bazı görüş farklarından sarfî nazar bu telâkkiye iltihak eden müellifler arasında Alman *Herrmann* ve *Fuisting*, Amerikalı *C. Pihm*, Fransız *Ailix* ve İtalyan *G. U. Papi* bulunmaktadır.

8) *Schanz* : *Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze*, «*Finanz-Archiv*», cilt 13, 1896, s. 1 ve m.

9) Bununla beraber, Alman *B. Moll*, Amerikalı *Halg* ve *Stutons* ve İtalyan *Gobbi* gibi bazı müellifler *Schanz*'inkilere az çok benzeyen fikirleri ileri sürmüşlerdir.

zu edilebileceği gibi, bunun tam tersi olarak, ekonomik bakımdan gelir mefhumu dışımda kalan diğer bazı varıdatın da gelir vergisine tâbi tutulması pek âlâ mümkündür. Ancak, bu mütalealara dayanarak, ekonomik bakımdan haddi zatında doğru ve mantıkî bir şekilde tarif edilmiş bir gelir mefhumuna itiraz etmek isabetli sayılmaz. Çünkü «malî bilânço» nasıl «ticarî bilânço» dan az çok farklı olabilirse, malî gelir mefhumu ile iktisadî gelir mefhumunun da aynı olması zarurî olmayıp malî gelir mefhumu vergi hukukunun hususî ihtiyaçlarına göre tarif edilebilir. Bundan başka, modern maliye tekniği, bazı gelir nevelerini diğerlerine nazaran terviç etmek veya geri plânda bırakmak hususunda yeter vasıtaya malik bulunmaktadır. Bu son nokta için gelir vergilerinde mevcut çeşitli nisbet farklarını hatırlatalım. Bu hususta müterakkiliğin doğurduğu farktan başka, İngiliz ve Amerikan «Income Tax» lerinde «earned income», yani sâ-y geliri, ve «unearned income», yani kapital gelirin tâbi tutulduğu ayrı nisbetler, yahut Fransız sedüüllü vergileri ve İtalyan «Imposta sulla ricchezza mobile»¹⁰⁾ tarifelerindeki sistemli tefrikler veyahut modern gelir vergisi kanunlarının hepsinde görülen istisnalar ileri sürülebilir¹¹⁾. Bundan başka, objektif mahiyette olan hasılât kategorisinin tam zıddına olarak, gelir kategorisinin özü itibarile şahsî-sübjektif bir mahiyet arzemesinden ötürü, gelir sahibi olarak *ancak hakikî şahısların* nazarı itibara alınıp, tesisler, şirketler v.s. gibi hükmî şahısların alınmaması fikrindeyiz. Bununla beraber, hükmî şahısların kazançlarını da *malî bakımdan* bu şahıslara (şirketlere v.s.) ait «gelir» termiş gibi şu veya bu şekilde vergiye tâbi tutmak faydalı olabilir. Diğer tarafta, bilindiği gibi, modern gelir vergilerinde «asgarî geçinme haddi» vergiye tâbi tutulmamaktadır. Gerçi, geçinme asgarisi haddinin hizmet erbabı gelirlerinin «iktisap masrafları»nı teşkil ettiği için, bu asgarinin, sâfi gelir hesaplanırken, bundan indirilmesi gerektiğini ileri süren müellifler¹²⁾ vardır. Fakat modern iktisatçıların çoğunluğu bu fikri benimsememiştir. Çünkü, asgarî geçinme haddine tekabül eden meblâğın vergiden muaf tutulması sosyal ve malî bakımdan her nekadar muhik ise de, bu, sözü geçen asgarî, teorik iktisat anlamıyla gelirin bir unsurunu teşkil etmez demek değil-

¹⁰⁾ Teferrüt hakkında Neumark : Gelir vergileri, İstanbul 1945, müracaat ediniz.

¹¹⁾ Meselâ şu etüde bak.: O. Deppe: Die Ausnahmen von der objektiven Steuerpflicht in der Einkommensteuer, tez, Frankfurt-am-Main, 1930.

¹²⁾ Meselâ W. Lotz: Finanzwissenschaft, 2. bas. Tübingen 1931, s. 340, ve Britzelmayr: Vermögensteuer oder Nachlaßsteuer?, Jena 1930.

dir. Mahiyetleri münakaşalı diğer varidatı gözönünde tutan Amerikalı maliyecî *Haig*¹³⁾ buna benzer bir fikir ileri sürmüştür. Bu müellife göre, her nekadar gerçekleştirilmemiş^{13*)} servet artışlarını veya kendi evinde oturmadan ileri gelen kira kıymetini gelir vergisinden istisna etmek yerinde olabilirse de, bu istisnalar, sözü geçen meblâğların hakikî gelir unsurları olmadıkları iddiasıyla haklı gösterilemez.

7. — Gelir mefhumunun mümkün olduğu kadar geniş şekilde tarif edilmesine taraftar olunsa dahi, bir şahsın bir sene zarfında elde ettiği çeşitli varidatın *hepsini* «gelir» unsuru olarak telâkki etmek icap eder. Fakat bu befrük *hangi kıstaslara göre* yapılmalıdır? Başka bir deyişle: varidat, «gelir» den anadut olabilmek için ne gibi hususiyetler göstermelidir? Fikrimizce, bu hususta *iki şart* lâzımdır: 1) Bahis mevzuu *varidatın, sahibince sosyal hasılların teşekkülüne iştirakin bir bedeli*, bir mukabili olması; 2) bu varidatın bahis mevzuu *ekonomi süjesinin dispozisyon kabiliyetinde safi, hakikâ bir artış husule getirmesi*.

Aşağıda, bu iki kıstasın kabulünün gelir mefhumu bakımından ehemmiyetinin neden ibaret olduğunu araştıralım.

8. — İlkin, bu kıstaslara göre «müştak»¹⁴⁾ ve «tesirsiz»¹⁵⁾ varidatın, gelir kavramı dışında kaldığına işaret edelim.

a — (Bazen «aslî gelirler»e karşılık «müştak *gelirler*» diye adlandırılan) *müştak varidat*, bir başkası tarafından — bu Devlet veya belediye de olabilir — bir ekonomi süjesine bedelsiz temin edilen varidattan ibarettir. Bu gibi kıymet transferlerine âmîl olan besanût, dostluk, şefkat gibi mülâhazalar olup, her halde, bundan faydalanan kimsenin evvelce yapmış olduğu ve sosyal hasılların aktüel hacmi için önemli olacak herhangi bir faaliyet değildir. Böylece, her çeşit hediyeler, hayır için yapılan yardımlar v.s. «müştak varidat»tan sayı-

¹³⁾ R. M. Haig: The Federal Income Tax, New York 1921, s. 14.

^{13*)} «Gerçekleştirilmek» terimi, burada, İngiliz-Amerikan «realization» teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bundan maksat, servet parçalarında husule gelen kıymet fazlaları (artışları)nın mukabilinin satış yolu ile gerçekten, yani para şeklinde, elde edilmesidir.

¹⁴⁾ «Müştak gelir»den anlaşılan mana son iki yüzyıl esnasında ehemmiyeti değişmelere maruz kalmıştır; bu hususta Neumark: zikr. eser, cilt II, s. 207 ve m. e bak.

¹⁵⁾ Bak. W. Winkler: Einkommen, «Handwörterbuch d. Staatsw.», 4. bas., cilt 3, 368 ve m. — Bu münasebetle şuna da işaret edelim ki, «tesirli varidat» terimi İtalyan bütçesinde de bulunmaktadır («entrato effettive»); bak. Graziandı Istituzioni di Scienza delle Finanze, 2. bas., Torino 1911, s. 118 ve m., ve A. de Stefanı: Manuale di Finanza, yeni tabı, Bologna 1932, s. 270.

lır. Gerçi, bu varidatın sahipleri buna «gelir» imiş gibi tasarruf edebilirler; bununla beraber, gelir kavramını istihsale bağlamak daha doğru olur, çünkü ancak bu suretle bir çok kıymetlerin ilki kere hesaplanması suretile yanlış neticelere varılması önlenebilir. Bundan başka, mirasın da bir gelir karakteri taşımadığını kaydedelim; bunun sebebi, mirasın, mirasçının sosyal hasıla teşekkürü nefine ifa ettiği herhangi bir hizmetin karşılığı olmayışıdır.

Bir zamanlar çok yayılmış ve zamamızda dahi taraftarları bulunan (meselâ *Ritschl, Jecht*) bir telâkkiye göre, vergi de bir nevi «müştak gelir»dir. İlk bakışta, bu fikir oldukça doğru gözüktür. Filhakika, verginin kaynağı, hususî münferit ekonomilerin temin ettikleri gelirden başka bir şey midir? Vergi, hususî gelir akımının Hazineye çevrilmiş bir kolu değil midir? Fakat esaslı bir inceleme, bu gibi düşüncelerin, modern Devletin ve onun maliyesinin mahiyetiyle hiç bir surette uyuşmadığını gösterir. Çünkü modern mânadaki verginin, kanunî cebre dayanan karakteri göz önünde tutulursa, ne bağış v.s. ile, ne de gaspla hiç bir münasebet arzemediği görülür. Esasen, hususî şahıslar tarafından elde edilebilen herhangi bir varidat kategorisiyle vergiyi mukayese için yapılacak her deneme¹⁶⁾ bir prensip hatasına münce olur; çünkü böyle bir mukayese, bir taraftan serbest mübadele yolu ile elde edilmiş ve bedel mahiyetinde olan hususî şahıslara ait varidatla, diğer taraftan âmme otoritesinin tayin ve tespit etmiş olduğu ve herhangi bir hizmet mukabil, bir bedel mahiyetinde olmayan vergi arasındaki esaslı farkları ihmal edip belirtmez¹⁷⁾. Âmme otoritesinin temin ettiği bazı varidata mutlaka bir gelir unsuru karakteri ilâze etmekte ısrar edilirse — fikrimizoe, bunun hiç bir faydası yoktur —, bu, asla vergi hususunda yapılamayıp, olsa olsa âmme teşebbüslerinin safi kazançları bakımından yapılabilir. Bununla beraber, *millî gelirin hesabında*, bazı âmme varidatının, hattâ muayyen bazı vergilerin nazarı itibara alınmasıyla bir hal tarzına bağlanacak bir takım meseler bahis mevzuudur¹⁸⁾. Ancak millî

¹⁶⁾ C. Perreau'ya göre (*Cours d'Economie Politique*, 4. bas., Paris 1928, cilt II, s. 288), vergi; ücret, kâr, rant ve faiz yanında «beşinci bir gelir kategorisi» teşkil etmektedir.

¹⁷⁾ Modern verginin mahiyeti hakkında bak. Neumark: Verginin tarifi ve mahiyeti, «İktisat Fakültesi Mecmuası», cilt I, 1940, s. 371 ve m.

¹⁸⁾ Bu meselelere dair literatür son zamanlarda çok genişlemiştir. Burada şu etütlere işaret etmekle iktüfa ediyoruz: Kuznets: National income, «Encyclopedia of the Social Sciences», cilt II, s. 205 ve m. — C. Clark: National income and outlay, London 1937, s. 12, 82. — H. Barger: Outlay and income in the United States 1921-1938, New York 1942, s. 32 ve m. — «An analysis of the sources

gelir mefhumu, bizce, ferdi gelir mefhumundan farklı bir şekilde teşkil edilebildiği için, bu son mütaleadan esas görüş tarzımıza karşı bir itiraz istihraç edilemez.

b — «*Tesirsiz varidat*»a gelince, bunları iki gruba ayırmak mümkündür: Tasarruf mevduatının çekilmesi, borçlanma, servet unsurlarının satılması neticesi elde edilen varidat gibi ekonomik dispozisyon kabiliyetinde bir fazla, sâfi bir artış husule getirmeyen ve fakat — bu gibi varidata «servet bilânçosu»nda bir azalma tekabül ettiğine göre — yalnız servetin bünyesinde bir değişiklik doğuran her çeşit varidat birinci gruba; gelir mahiyetinde olan varidatın edinilmeleri için gerekli masrafların mukabilini teşkil eden varidat özüleri de ikinci gruba dahildir. İlk gruba giren varidat için mütemmim malûmat vermek lüsumsuz olduğu halde, ikinci grup, «gelir iktisabı masrafları»nm (Werbungskosten) daha sonra incelenecek şumullü ve müddil meselelerini ortaya koymaktadır. İleride demeyen edeceğimiz mülâhazalardan evvel, azettiğimiz görüşe göre, gelirin, tarifi icabı, *safi bir kemmiyet*, yani bir ekonomi süjesinin elde ettiği varidatın yekûnundan geniş mânasıyle «iktisap masrafları» düşüldükten sonra kalan bakiyeden ibaret bir mablâğ olduğunu şimdilik kaydetmekle iktifa edelim. Ticarî teşebbüslerde tutulan hesaplar veya nüilli gelirin hesaplanmasında gayri safi kazançla (veya gayri safi hasılat ile) safi kazanç (veya safi hasılat) arasında bir tefrik yapmak faydalı, hattâ zarurî olabilir. Halbuki ferdi gelir bahis mevzuu olunca, bunu önceden safi bir miktar olarak tarif ve tespit etmek bizce daha doğrudur.

9. — Prensipl itibarıle gelinin bir kıstası olarak varidatın bedel («sosyal hasılların teşekkülüne iştirakın bedeli») olma karakterini kabul etmenin zarurî olduğu fikrinde olmakla beraber, sözü geçen kıstasın tatbikinin, varidatın gelir unsuru mahiyetinden şüphelenmediği bazı hallerde bir takım güçlüklerle maruz kaldığımızı inkâr etmiyoruz. Böylece, gelinin tasavvur edilebilen bütün tarifleri, ücret ve

of war finance and an estimate of the national income and expenditure in 1938, 1940, 1941 and 1942», Cmd. 6438, London 1943, ve Stone, Kaldor ve Gilbert'in bu resmi neşriyate dair ettikleri: «Economic Journal», cilt 52, 1942, s. 154 ve m., 206 ve m., cilt 35, 1943, s. 60 ve m. ve 76 ve m., keza M. Kalecki: The White Paper... «Oxford Institute of Statistics», vol. 6, no. 9. — Keiser, Pileiderer, Jostock ve Lautenbach'ın «Bank-Archiv» — cilt 1942 — de neşredilen ettikleriyle «Weltwirtschaftliches Archiv» de (bifhassa C. Clark — cilt 47, 1938, s. 58 ve m. —, Derksen — cilt 54, 1941, s. 257 ve m. —, Dehen — cilt 57, 1943, s. 238 ve m. —, ve H. Moeller — cilt 58, 1943, s. 64 ve m. — tarafından) neşredilen araştırmalar.

maaşla dar mânada müteşebbis kârını¹⁹⁾ «gelir» den madut sayar; fakat faiz ve rant varidatı bahis mevzuu olunca, varidat sahiplerinin buna karşılık sosyal hasılanın teşekkülünde gördükleri «hizmetler»in nelenden ibaret olduğu sorulabilir. Gerçekten, faiz ve rantlar *iktisaden*, kapital veya arazi sahiplerinin istihsal prosesüsüne faal ve *aktüel* bir surette iştirak etmeleriyle izah edilememektedir. Bu hâdiselerin ekonomik izahı ancak *fonksyonel* inkısam teorisi noktai nazardan mümkün olabilir. Halbuki *şahsî* inkısam doktrini bakımından, maddî istihsal vasıtaları sahiplerinin, kapitale toprağın istihsal prosesüsüne iştirakine borçlu olan ve bunun için bunlara atfedilmesi gereken bir «kıymet fazlası» elde etmeleri keyfiyeti, ancak *hukuken*, daha açık bir ifade ile: içinde bulunduğumuz ekonomi düzeninin başlıca temeli olan *hususî mülkiyet müessesesi ile* izah edilebilir. Faiz ve rant varidatının arazi ve kapital sahiplerinin veya ecdadının «önceden yaptıkları (mukaddem) emeğe» irca edilmesi, bu varidatın iktisabını izah edilmesinden ziyade ahlâkî bakımdan doğru, haklı gösterilmeye yarar; kaldı ki, bu görüş tarzının izah kıymeti bir çok hallerde — bilhassa muayyen bazı rantlarda — tamamen eksik olur. O halde, istihsal prosesüsü için önemli olan ve kendilerine rant veya faiz şeklinde bir gelir temin eden kapitalistler ve gayri menkul sahiplerinin «edası» (hizmeti), yalnız, malik oldukları maddî istihsal vasıtalarını, ya bir bedel mukabilinde muayyen bir müddet için başkalarına bırakarak, yahut ta onları bizzat işleterek sosyal hasılanın teşekkülüne faal bir surette tahsis etmiş olmalarında aranabilir. Her halde, kapital ve arazi sahiplerinin, malik oldukları istihsal vasıtalarını verimli bir şekilde kullanmalarından doğan varidatı elde edebilmeleri, en nihayet hususî mülkiyet hukuku normlarına borçlu ve bağlıdır. Bazı rantlarda bu keyfiyet tabii veya sosyal şartların do-

¹⁹⁾ Schumpeter (Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, 3. bas., München-Leipzig 1931, s. 236), müteşebbis kârının, «bir hasılatın mevkutluğu, gelir kıstaslarından biri addedildiği takdirde, hiç bir suretle bir gelir kategorisi teşkil etmediğini» iddia etmektedir. Fakat mevkutluk kıstasın reddetmekle beraber, bu kıstas (ve Schumpeter'in bizzat ileri sürdüğü kâr teorisi) kabul edildiği takdirde dahi, bu müellifin vardığı neticenin doğru olmadığına işaret etmek istiyoruz. Çünkü her ne kadar müteşebbis kârı, ferdi bir teşebbüs bakımından geçici bir mahiyeti haiz ise de, millî ekonomi bakımından devamlı bir gelir kategorisi teşkil eder; gerçekten, her ânda, sayısı ve muvaffakiyetleri değişken olsa da, her hangi bir müteşebbis, hakikî müteşebbis kârının doğuşuna sebebiyet veren «yeni kombinasyonların tahakkuku» na çalışmaktadır. Wueller (zîkr. eser, s. 90, not 34) tarafından «kategori mevkutluğu» ile «gelir sahibi bakımından mevkutluk» arasında yapılan tefrik kabul edilirse, işaret ettiğimiz tezat kendiliğinden bertaraf edilmiş olur.

ğurduğu monopol vaziyetlerinin mevcudiyetiyle karıştırıldığı halde, faizde ise şahsî inkısam teorisi kadrosu içinde asıl ehemmiyetli olan «ödünç faizi» olduğundan şüphe edilemez: ancak kapital sahibine, kapitalist sıfatıyla, kanunî hüküm veya gelenek mucibince, kapital dispoziyonunun muvakkat terki dolayısıyla başkaları tarafından faiz şeklinde bir bedel ödendiği takdirde, kapital sahibi, kapitalini bizzat kullandığı halinde dahi bu kapital için uygun bir faiz «hesaplamak» kabiliyet ve hattâ zorundadır; bu husus, yeknesak ve kesin bir masraf ve maliyet hesabına muhtaç olan modern rekabet ekonomisinin dayandığı esas prensiplerin mantıkî bir neticesidir. ^{19*)}

10. — Yukarıda zikredilen ilki kıstas kabul edilecek olursa, muayyen varidatın gelir mahiyetini taşıması için ancak bu varidatın mevkut olup olmayışı değil, bunların *para şeklinde* veya *ayın şeklinde* oluşunun da hiç bir ehemmiyeti haiz olmadığı görülür; elverir ki, bahis mevzuu iki şarta cevap versin. Bununla beraber, aynı varidatın hangi konkret nevilerinin gelir unsuru olarak telâkki edilip edilemeyeceği münakaşalıdır. Bu bakımdan, «*zâtî istihlâk*»ın kıymetinin gelire ithal edilip edilemeyeceği meselesi bilhassa dikkate değer. Bu meselenin halli, herşeyden önce, takip edilen maksada bağlı olduğu için, bizce, umumî-mutlak olamayıp, bir taraftan «sosyal hasıla» kavramına atfedilecek manaya, diğer taraftan da *Stamp* tarafından bahis mevzuu edilen ²⁰⁾ «materyalistlerle idealistler arasındaki münakaşa» da iltihak edeceğimiz tarafa göre değişir.

Eğer sosyal hasıla — modern iktisatçılardan çoğunun görüşlerine uygun olarak — bir ekonomi cemiyetinin senelik hasılasının, yani «millî hasıla»nın ancak piyasaya arz edilen ve böylece fiyat mekanizması vasıtasıyla inkısam prosesüsüne giren *kısmı* olarak telâkki edilirse, zâtî istihlâkin gelir vasfı irae etmediği aşikâr olur. Gerçi, meselâ bir köylünün iâşe durumu ve istihlâk imkânları bakımından, istihsal ve bizzat istihlâk ettiği tereyağının kıymetiyle bu yağ satarak elde edeceği para meblâğı arasında esaslı bir fark yoktur; bununla beraber, zâtî istihlâk için kullanılan malların, şahsî inkısam prosesüsü dışında kaldığı için, piyasa ve fiyat mekanizması vasıtasıyla bugünkü ekonomi düzen için karakteristîk olan para şeklinde husule gelen varidattan esaslı surette farklı olduklarına dikkat etmek iöap eder. Bu «dilemme»den kaçınabilmek için, zâtî istihlâk kıymetini dışında bırakan dar veyahut «asıl» gelir kavramı yanı başında,

^{19*)} Bak. Neumark: İktisat Teorisi, zikr. eser, cilt II, s. 330, 349-50. Bundan başka Kester: zikr. eser, s. 515 ve m.

²⁰⁾ J. Stamp: The national capital, London 1937, s. 76.

muayyen bazı ilmi araştırmalar için, daha geniş olan, yani asıl gelir mefhumunun ihtiva ettiği varidattan başka bunları istihsal eden münferit ekonomi kadrosu içinde istihlâk edilip, piyasaya arz edilmeleri mutad olan maddî malların kıymetlerini de içine alan ikinci bir gelir mefhumunu kabul etmek lâzımgelir.

Bunada «piyasaya arz edilmeleri mutad olan maddî mallar»dan bahsetmekle, daha geniş gelir kavramına ithal edilecek varidat grubunu iki bakımdan tahdit etmiş bulunuyoruz; bu tahditler lehine, zikrettiğimiz gibi, ancak pratik mülâhazalar ileni sürülebilir. Her ne kadar piyasaya arz edilen «gayri maddî malların», yani hizmetlerin — bunların nisbi ehemmiyetinin son zamanlardaki yükselmesine *Stamp* haklı olarak işaret etmiştir — bedellerini dar mânasıyla «gelir»e ithal etmek bızce de yerinde olursa da, yukarıda zikrettiğimiz «materyalistlerle idealistler arasındaki münazaa»da kayıtsız şartsız birincilerin noktai nazarıı kabul etmek istememekle beraber, aynı münferit ekonomi içinde istihsal edilip kullanılan, yani zatî istihlâke tahsis edilen hizmetlerin kıymeti de hesaba katılmaktan doğan büyük güçlükleri ²¹⁾ belirtmek istiyoruz. Sürekli istihlâk (istimal) mallarının temin ettiği faydalar da nazarı itibara alınmak istenilirse, lojik ve istatistikî güçlükler bir kat daha artar. (Bu meseleye aşağıda avdet edeceğiz.)

Gerçi, şimdi işaret ettiğimiz bütün problemler her şeyden önce millî gelir hesaplanmasında büyük rol oynarlar; fakat bazıları ferdî gelir bahsinde de bahis mevzuu olabilir. Başta İngiliz-Amerikan müellifleri olmak üzere modern iktisatçıların çoğu bu hususta relativist bir görüş kabul edip teamüle (convention'a) büyük bir ehemmiyet vermektedir. Böylece, *Stamp*'e göre, ²²⁾ ancak «mübadele edilen veya edilebilir» mal ve hizmetlerin kıymetlerini gelire ithal etmek yerinde olur. Bunun içindir ki, millî gelirin olduğu kadar, vergiye tâbi ferdî gelirin hesaplanmasında da ekseriyetle ²³⁾ ancak mal sahi-

²¹⁾ Bu noktaya daha Kleinwächter (Das Einkommen und seine Verteilung, Leipzig 1896) işaret etmiştir.

²²⁾ *Stamp*: zikr. eser, s. 74. — C. Clark: Income, zikr. eser, s. 6. — Ayrıca, Edgeworth'un (Palgrave's Dictionary of Pol. Ec, cilt II, yeni tabı, London 1926, s. 374 deki) mülâhazalarına da bak.

²³⁾ Bazen daha sert hükümlere de rastlanabilir. Böylece, Alman 1939 senesindeki Gelir Vergisi Kanununa (§4) göre, vergiye tâbi gelire, «mükellef tarafından kendisi ve idaresi veyahut başka, işletmeye yabancı olan maksatlar için, işletmeden çıkarılan bütün ekonomi malları (para meblâğları, emtia, mamuller, faydalanmalar ve hizmetler)» dahildir. Bununla beraber, W. Blümich'e göre (Einkommensteuergesetz, 5. bas., Berlin 1943, s. 106-8), kanun koyanın bu hususta

binin kendi apartmanında işgal ettiği dairenin kira kıymeti nazarı itibara alınıp, aile efradı tarafından ifa edilen ev hizmetleriyle mobilya, mutfak eşyası, tablolar v.s. gibi mutaden satış mevzuu olmıyan eşyanın temin ettiği faydalar hesaba katılmaz. Kanada millî gelirini tetkik eden bir müellif (*Cudmore*), bizce de doğru olan, şu fikri ileri sürmektedir: «Şüphesiz ki, halkın ekseriyeti, nakdî olmıyan varidatını asla gelir addedmediği gibi, oturduğu kendi evinin kira kıymetini de gelir vergisi beyannamelerine ithal etmeyi hiç bir zaman düşünmeyecektir»; tabiatile, bu mütalea, ev kadınlarının ifa ettikleri hizmetlerle meselâ berbere gidecek yere kendi kendimize traş olmamız gibi «hizmetlerin zatî istihlâkı»ne dahil işlere tatbik edilince²⁴⁾, daha da kuvvet kespedir.

Bununla beraber, zatî istihlâk hakkındaki görüşümüzün de bazı hallerde pek tatmin edici olmadığını teslim edelim. Böylece, bilhassa münferit ekonomilerin istihlâk hacmi bakımından, «hizmetlerin zatî istihlâkı» ile sürekli istihlâk malları ve âmme hizmetlerinin temin ettiği faydaların nazarı itibara alınmamasının önemli bir eksik teşkil ettiği söylenebilir. Ancak, millî gelir istatistikleri bakımından daha ehemmiyetli olan bu eksik, istenirse, bazı tahminlere başvurmak suretille bu hususta az çok bertaraf edilebileceği gibi, ekonomi teorisinden prensip itibarıyla müstakil olan vergi hukukunun hususî hükümleriyle, kabul ettiğimiz gelir kavramının gelir vergisine tatbikinden doğabilecek haksızlıkların da ortadan kaldırılabilceğini unutmamak lâzımdır. Fakat bunlardan sarfî nazar, «piyasaya arz edilmeleri mutad olan maddî mallar» terimiyle çizilmiş olan hudutlar aşılırsa, lojik güçlüklerle dolu bir duruma düşüleceğine ve gelirle istihsal ve inkısam arasındaki sıkı sistematik bağılılığın ortadan kalkacağına bilhassa işaret edelim. Bu mülâhaza, yalnız (zatî istihlâkın kıymetini ihtiva eden) geniş mânadaki gelir kavramı hakkında değil, fakat dar veya «ası» gelir mefhumu için de varittir; tabiatile, ikinci halde, bu hususta sadece sürekli istihlâk mallarının temin ettikleri faydalar meselesi bahis mevzuudur.

11. — «Gayri maddî mallar»ın kıymetleri (bu kıymetler piyasa-

ilgişendiren cihet, işletmeden çıkarılan kıymetlerin müteşebbis için arz ettiği faydadan ziyade, böyle bir «hizmet zatî istihlâkı»nın bizzat işletmeye düşen masraflara sebebiyet verip vermediği keyfiyettir.

²⁴⁾ Geniş mânada «zatî istihlâk» addedilebilen bu gibi hallerden sarfî nazar, öğretim, adliye, yollar ve müzeler gibi âmme faaliyet ve müesseselerinden ferdi faydalanmaların kıymetleri de (bu faydalanmaların gittikçe artan ehemmiyetine rağmen) gelir unsurları olarak kabul edilmemektedir. Ancak millî gelir hesaplarında ekseriya farklı bir vaziyet alınmaktadır.

da gerçekleştirilmiş hizmet bedelleri olmamak şartıyla) ekonomik ferdî gelir kavramı dışında bırakılması zarureti hususundaki fikrimiz, son zamanlarda «atfedilen (imputé) gelir»e dair yapılan derin (fakat her şeyden önce Maliyeyi ilgilendiren) bir etüd²⁵⁾ takviye edilmiş bulunmaktadır. Bu etüdün müellifi olan, Amerikalı *Donald B. Marsh*, «atfedilen gelir» (*imputed income*) terimiyle «aynî gelirin», «normal piyasa prosesüsü dışında husule gelen» muayyen bir ney'ini kasteder ve bunu «mükellefin sahip olduğu ve kullandığı süreklî malların veyahut mükellefin bizzat kendî nef'ine icra ettiği faaliyetlerden ileri gelen mal ve hizmetlerin temin ettiği haz akımı» şeklinde tarif eder. O halde bu kavram, 1-maddî malların ve 2-hizmetlerin zatî istihlâkiyle 3-süreklî malların faydalarını ihtiva etmektedir. Münakaşaya sebebiyet vermeyen birinci kategoriye bir tarafa bırakarak şu hususları söylemek iktiza eder:

«Hizmetlerin zatî istihlâki» meselesine müteadlik olmak üzere, *Marsh*, «ev kadınlarının yorucu ve bedelsiz kalan çalışmaları» ile «bahçesinin bakımı için bir bahçıvan tutmak veya bu işi bizzat yapmak hususunda bir karar vermek zorunda kalan bir şehirlinin vaziyeti» ni, «önemli bir atfedilen gelir kaynağı» olarak kaydetmektedir. Yalnız «ev işlerinin görülmesinden doğan atfedilen ücretler» in ortalama kıymetinin, 1940'da Amerika Birleşik Devletlerinde hemen hemen 22 milyar dolar tahmin edildiğini öğrenmek ilk bakışta şüphesiz insanda büyük bir tesir bırakır; fakat meselenin etraflı bir tetkiki, sözü geçen «atfedilen» varidatın gelir mahiyetinde olup olmadığı bakımından yukarıda zikredilen müşahadelerin pek az bir şey ifade ettiğini gösterir. Bu gibi hesapların problemlatik karakterinden²⁶⁾ sarfı nazar edilse bile, piyasa ekonomisi sahasında eşi olmıyan ve bundan dolayı kemmi tahminleri için lüzumlu dayanak noktası eksik olan bazı «atfedilmiş» varidatın mevcudiyetini gözönünde bulundurmamak icap eder. Bu takdirde önümüze çıkan — esasen *Marsh* tarafından da kabul edilen — güçlükler, geliri «psşik bir kategori» olarak kabul edip onu bir «haz akımı» diye tarif eden her gelir teorisinin karşılaştığı güçlüklerin aynıdır. (Bu teori tipine aşağıda avdet edeceğiz). Her şeyden önce: *Marsh*'m²⁷⁾ haklı olarak «bütün hazlar-

²⁵⁾ **D. B. Marsh:** The taxation of imputed income. «Political Science Quarterly», cilt 58, 1943, s. 514 ve m.

²⁶⁾ Bahis mevzuu olan faraziyelerden biri, tahmini için esas alınan piyasa fiyatlarını, mal ve hizmetlerin bütün arzı (zatî istihlâk dahil) piyasaya şevkedildiği takdirde tesekkül edecek fiyatlara tekabül ettiği faraziyesidir. Halbuki bu faraziyenin realitedeki şartlara uygun olması pek de muhtemel değildir.

²⁷⁾ **Marsh:** zikr. eser, s. 519.

dan para birimleriyle ifadeye en az müsait olanı» diye bahsettiği «keyif hazzı» (enjoyment of leisure) nı, gelir için elzem olan, rakamla ifade meselesinin böyle bir görüş tarzıyla nasıl çözülebileceğini sormak lâzımgelir. Eğer bir taraftan —, yukarıda işaret edilen — «biz-zat bahçevanlık yapmak» şıkında bahçe sahibine atfedilen bir gelirin varlığı farz ve diğer taraftan, «bahçe sahibinin biçilmemiş çimen sevdiği ve bunu seyretmekten hoşlandığı» takdirinde dahi «psşik» veya «atfedilen» bir gelirin varlığı kabul edilirse, o halde, ekonomik gelir kavramına ithal edilecek «atfedilen» varıdatın kesin ve lojik surette tespiti nasıl mümkün olabilir? Gerçekten, *Marsh* da, meseleyi kabul ettiği malî nokta nazardan tetkik ederken, yalnız vergilendirilmesi teknik bakımından kolay ve Hazine için verimli olan bu kabul varıdatı vergiye tâbi gelirin bir unsuru olarak kabul eder (yani kendi evlerinde oturan kimselerin «imputed» kira bedelleriyle otomobil, uçak, radyo makineleri, elektrik cihazı gibi bazı sürekli istihlâk mallarına düşen «atfedilmiş» faizler). Vergiye tâbi gelire bu gibi «atfedilmiş» varıdatın ithal edilmesi, belki ekonomi ve maliye politikası bakımından müdafaa edilebilir²⁸⁾. Fakat geliri iktisat ilmi bakımından inceleyen bir teori, böyle relativist veya oportunist bir görüş tarzını benimsemez; *her* nevi «atfedilen» varıdatın ekonomik gelir kavramına ithal edilemeyeceği cihetle, gerek «hizmetlerin zâtî istihlâkı» nin kıymetini, gerekse sürekli istihlâk mallarından elde edilen faydaları bu mânadaki gelir mefhumu dışında bırakmak yerinde olur.

12. — Uzun zamanlardan beri münakaşa edilen bir mesele de, «*kapital* (veya servet) *kazançları*»nın gelir mahiyetinde olup olmadığı meselesidir. Bu gibi kazançlarda, umumiyetle, «gerçekleştirilmiş» olanlarla «gerçekleştirilmemiş» olanlar arasında dikkate değer bir tefrik yapılmaktadır.²⁹⁾ Şunu da söyliyelim ki, sözü geçen mesele çok defa — hususile Amerikalı müellifler tarafından — hakikati halde ondan ibtina ile ayırtdılması gereken diğer bir mesele ile, yani varıdatın kullanılma tarzının gelir mahiyeti bakımından önemli olup olmaması meselesi, daha konkret bir deyişle: istihlâke değil, kapital teşekkülüne tahsis edilen varıdatın (tasarrufun) bir gelir unsuru sayılması iktiza edip etmediği meselesi ile karıştırılmaktadır³⁰⁾.

²⁸⁾ Bak. *Marsh*: zikr. eser, s. 518 ve 534 ve in.

²⁹⁾ «Realizasyon»un ehemmiyet ve manası bilhassa Amerikalı müellifler tarafından incelenmiştir. *Seligman* ve *Simons* yanında meselâ şu etüde bak.: *R. Magill*: Taxable income, New York 1936.

³⁰⁾ Bak. *Seligman*: The Income Tax, New York 1911 (2. bas. 1914), ve aynı müellifin: Are stock dividends income?, «Studies in Public Finance» içinde, New York 1930, ve: Constructive income taxation, New York 1942, ve aynı müellifin:

Müelliflerin her iki mesele karşısında aldıkları vaziyet, geniş ölçüde, kendileri de iktisadî hayatın şartlarına bağlı olan ekonomi ideolojilerinin tesiri altında kalmaktadır. Bilhassa *Seligman* ve *I. Fisher* gibi bir çok Amerikalı müellifler tarafından ileri sürülen teoriler bu bakımdan karakteristik ve açık bir misal teşkil eder. Bazı görüş farklarına rağmen, bu iki iktisatçı «gelir»in psişik bir kategori teşkil ve fayda veya ihtiyaç tatminlerinden berekküp ettiği hususunda birliktirler. Sözü geçen müellif ve tilmizlerinin ileri sürdükleri çok sun'î ve kabili münakaşa deliller neticesi, gelir kavramı, zahiren pek geniş bir şekilde tarif edilmekle beraber, filen çok tahdit edilmektedir. Böylece takip edilen gaye, yalnız miras ve hibe değil, imkân nispetinde bütün kapital kazançlarını da gelir mefhumu ve, dolayısıyla, gelir vergisi dışında bırakmaktır.

Roosevelt'in «New Deal» politikasının tatbik edilinceye kadar Amerika Birleşik Devletleri iktisat siyasetinde hakim olan ve meselâ âmmeye istikrazlarından elde edilen faiz iratlarının ekserisini gelir vergisinden istisna eden ³¹⁾ müfrit kapitalist ideoloji ve tatbikatla *Fisher* ve *Seligman* tarafından ileri sürülen teorilerin hemahenk oldukları inkâr edilemez. Fakat bununla beraber — belki de bundan ötürü — *Wueller*'in ³²⁾ haklı olarak «analitik olmaktan ziyade normatif» diye vasıflandırdığı bu doktrinler neticesinde, finans ve ekonomi politikasına uğruna objektif ilmi düşünüş terkedilmiş olmaktadır. Üstelik, bu prensiplerin de pek âlâ tenkit ve münakaşa edilebileceği ve hiç bir veçhile mutlak bir sıhate malik olmadığı kaydedilmek lâzımdır. Gerçekten, sözü geçen doktrinlerin ağırlık merkezini teşkil eden, hususî kapital teşekkülünün azamî teşvikinin ekonomik rasyonelliği fikri, bilindiği üzere, dikkate değer delillerle bilhassa *Keynes*'in tesiri görülen modern iktisat teorisi tarafından az çok sarılmıştır. Birinci Dünya Harbîne kadar Amerika Birleşik Devletleriyle diğer bir çok memleketlerde — ezciümle, *Fisher*'in ortaya attığı

Income in theory and practice, «Econometrica» cilt 5, 1937, s. 1 ve m., ve yine aynı müellifin: Double taxation of savings, «American Economic Review», cilt 29, 1939, s. 16 ve m. — Bu görüş tarzının kritiği hakkında bak. *Simons*: zikr. eser, s. 85 ve m., ve *Wueller*: zikr. eser, 558 ve m., 571 ve m.

³¹⁾ Bu muafiyet, *Simons*'a göre (zikr. eser, s. 170), «bütün bu gibi noksan ve hatalardan en bariz ve en az affedilebilir olanı»dır. — Sözü geçen mesele hakkında ayrıca şu eserlere müracaat ediniz: *Jéze*: La technique du crédit public. Paris 1925, s. 116 ve m., 210 ve m. — *O. Schutze*: Der «New Deal»... Jena 1940, s. 92 ve m. — *J. W. Martin*: Tax exemptions. New York 1939.

³²⁾ *Wueller*: zikr. eser, s. 580.

doktrinlerin hususile iyi karşılandığı⁸³⁾ İtalyada — kapital teşekkülünün azami hadde enişmeyi arzuya şayan kılabacak bir veri konstelasyonu görülebilmıştır; emsalsiz kapital tahriplerini mucip olan bugünkü harpten sonra da, böyle bir konstelasyon, İngiltereninki gibi esas itibarile ekonomik gelişimin önceden daha başka bir merhalesine girmiş olan bazı millî ekonomilerde muvakkat bir zaman için tekrar kendini gösterebilir. Fakat öyle büsbütün farklı bazı hal ve vaziyetler de düşünebilir ki, burada esasen mevcut olan «aşırı bir biriktirme» (over-saving) den doğan tehlikeler, Fisher ve Seligman tarafından ortaya atılan fikirlerin benimsenmesiyle daha da artmış olacaktır. Bütün bunları gözönünde tutarak diyebiliriz ki, bahis mevzuu teorik problemlerin hal suretlerini, faydaları zaman ve mekânê göre değişen ekonomik ve malî postülalara bağlamak doğru olamaz.

Bu umumî mülâhazalardan sonra, yulkarda işaret edilen iki hususî meseleyi inceliyelim.

13. — *Kapital kazançlarına* gelince, burada ilk önce, bu gibi kazançları elde etmeyi kendine gaye edinen meslekî spekülasyon faaliyetleri neticesinde elde edilen kârlarla sahibinin istihsal prosesüsüne faal surette iştiraki neticesinde değil, fakat konjonktürel veya struktürel evrim hadiseleri neticesinde servet veya kapital unsurlarında meydana gelen kıymet değişiklerini ayırtetmek lâzımdır. Meslekî spekülasyon kazançlarının «gelir» vasfını haiz olduklarından şüphe edilemediği halde, arızı kapital kazançlarının bu mahiyette olup olmadığı münakaşalıdır. Bu sonuncuların mânası, kapital (servet) hesabına yarayan «statik bilânço» veya kâr hesabına yarayan «dynamik bilânço» noktai nazarlarından tetkik edilmelerine göre değişmektedir. Etüdümüz bakımından bizi ancak ikincinin ilgilendirdiğini söylemeğe lüzum yoktur. Bu cihet nazarı dikkate alındığına göre, ileri sürdüğümüz kıstaslar esas itibaz edilirse, her halde kapital (servet) kıymetindeki değişikliklerden doğan bu ikinci neviden *gerçekleştirilmiş* kazançlar mevzu dışında bırakılmak gerektir, çünkü bunlar ekonomik dispozisyon kabiliyeti bakımından aktüel-gerçek değil, olsa

⁸³⁾ Bu hususta — F. Florada başka — bilhassa Einaudi (interno al concetto di reddito imponibile. . . , Torino 1912) zikredilmelidir. — Einaudi'nin ileri sürdüğü fikirlerin kritiği hakkında — Fanno ve Grizotti yanında — bilhassa şu etütlere bak.: U. Ricci: Reddito e imposta, Roma 1914, s. 45 ve m., ve aynı müellifin: La taxation de l'épargne, «Revue d'Economie Politique», cilt 1927, s. 860 ve m., ve yine aynı müellifin: Ancora la tassazione del risparmio, Estratto da «Studi economici finanziari corporativi» Istituto di Finanza della R. Università di Napoli, Roma 1942. — E. D'Albergo: Principii di Scienza delle Finanze, Milano 1940, s. 361 ve m.

olsa potansiyel bir artış ifade eder. Böyle gerçek bir artış ise, ancak bahis mevzuu kapital (servet) unsurlarının satılması neticesi bu gibi kazançların gerçekleştirilmesiyle husule gelebilir. Fakat bu takdirde dahi, ner ne kadar bu kazançlar kapital sahibinin sosyal hasıla teşekkülüne iştiraki münasebetile elde edilmiş ise de, onların böyle bir iştiraktan doğan varidat olmadığını nazarı dikkate almak lâzımdır. Bu ise, gerçekleştirilmiş kapital kazançları dahi gelir unsuru değil, kapital (servet) artışıdır, demektir. Ekseri hallerde sözü geçen kazançların enflasyonist, yani fiktif-itibari karakterde ve bundan başka — devri-konjonktürel faktörlerden ileri geldikleri nispette — uzunca bir müddet zarfında vaki olacak karşılıklı kapital (servet) zararlarıyla zail oldukları düşünülecek olursa, bu görüş tarzının ne kadar doğru olduğu anlaşılır. Bununla beraber, kapital kazançlarının (ve zararlarının) Ticaret Hukuku ve hususile Vergi Hukukunda başka bir muameleye tâbi tutulmasının faydalı olabileceğini ilâve edelim. Başlıca memleketlerin vergi mevzuatına bu hususta bir göz atılırsa⁸⁴⁾, kapital unsurlarındaki gerçekleştirilmemiş kıymet artışlarının hemen hemen her yerde gelir vergisi mevzuu dışında bırakıldığı halde, gerçekleştirilmiş bu çeşit kazançların vergi altına alınmasına müteallik kanunî hükümlerin zaman ve mekân içinde değiştiği görülmüştür.

14. — Tasarruf edilen varidatın değil, yalnız istihlâk edilecek varidatın «gelir» kategorisine gireceği yolundaki düşünceye bilhassa *i. Fisher*'de tesadüf etmekteyiz. Halbuki, bizim kabul ettiğimiz iki kıstas ile hareket edilecek olursa, bu iki kıstasa cevap vermek şartıyla, her türlü varidat, ister istihlâk, ister tasarrufa tahsis edilmiş olsun, gelir çerçevesi içine girmiş olur. Ancak bu mülâhaza, bazı hal ve şartlar altında, iktisat politikası bakımından, tasarrufu vergi yükünden korumağa yarayacak tedbirlerin temenniye lâayık olmasına mani teşkil etmez. Hakikat şudur ki, *Fisher*, *Seligman* ve *Einaudi*'nin ileri sürdükleri deliller karşısında ve bir an için bile, gelirin teorik tayin ve tesbitinde birinci sınıfta rol oynayan noktanın, varidatın menşesine ait ekonomik karakterden ibaret olduğunu, varidatın ne şekilde kullanılmış olacağı noktasının ise bundan büsbütün başka ve müstakil bir mesele teşkil ettiğini unutmamalıyız. Diğer bir ifade ile: varidatın gelir olarak ele aldığımız zaman, mesele, varidat ile teşekkül etmiş

⁸⁴⁾ Bak. «Internationaler Steuerbelastungsvergleich», Festschriften z. Stat. d. Dtn. Reichs No 23. Berlin 1933, s. 206 ve m. — Blümich: zikr. eser, s. 168 ve m., 232, 300 ve m. — Laufeburger: Précis d'Economie et de Législation financière, cilt I, Paris 1941, s. 40 ve m.

veya teşekkül etmekte bulunan bir sosyal hasıla arasındaki münasebeti tesbit etmek vaziyeti karşısında bulunuruz; halbuki *varidattan ne şekilde faydalanılacağı* davasında ise, mesele, şu veya bu şekilde kullanılan varidatın, *gelecekteki* sosyal hasılanın teşekkülü üzerinde ne suretle tesir icra edeceğini tayinden ibarettir. Demek oluyor ki, varidata birinci halde istihsal prosesüsünün bir neticesi, ikinci halde de, bu prosesünün faktörü gözüyle bakılmaktadır.

15. — Muayyen bir hal vardır ki, tasarruf edilen her türlü varidatı gelir çerçevesi içine almak icab ettiğine dair telâkkimiz neticesi, — görünüşte — iktisat bakımından bir tenakusa düşülmüş olunur; bu hal, işletmelerin ileride karşılaşılması muhtemel bazı zarar veya masraflara karşı tesis ettikleri ihtiyat karşılıklarından⁸⁵⁾ (provisions; Rückstellungen) ibarettir. Gerçekten, bir işletmenin safi kazancını tam ve sahih olarak hesablatabilmek için, bu gibi «karşılık»ların hesaba katılması, maden cevherinin azalması, yıpranmalar, aşınmalar üzerinden amortismanların tesbit edilmiş olması kadar zarurî ve ehemmiyetlidir.

Bu son mülâhaza ile, gayri safi varidattan indirilecek *işletme masrafları ve iktisap masrafları meselesi* gibi geniş ve güç bir probleme temas etmiş oluyoruz; bu mesele bahassa randıman (hasılat) karakterini taşıyan varidat bahsinde büyük bir ehemmiyet arzeder⁸⁶⁾. «Gelir»ü, gayrisafi kazançtan, işletmelerce «varidatın elde edilmesi ve muhafazası için ihtiyar edilmiş meblâğlar» şeklinde tarif edebildiğimiz «iktisap masrafları»nın indirilmesiyle elde edilecek, safi (net) bir kemiyet olduğu kabul edilse bile, pratik olarak bu indirmelerin *hangilerinden* ibaret olduğunu tayin etmek meselesi kalır. Böyle bir meseleyi umumî bir şekilde çözmek kabül olmayıp, ancak «casuistique» bir metolla ve umumî iktisat ile işletme ilimleri ara-

⁸⁵⁾ «Internationaler Steuerbelastungsvergleich», zikr. eser, s. 250 ve m. — **Bümmich:** zikr. eser, s. 196 ve m. — Yanlış fikirlere yol açmamak için, şunu zikredebilm ki, **Rist** tarafından «épargnes-réserves» isimlendirilen ihtiyat tasarrufları hakiki tasarruflar olup gelire dahildirler. «Épargnes créatrices» adı verilen yaratıcı tasarrufların aksine olarak, ihtiyat tasarrufları ancak bir müddet sonra masraf yolu ile muayyen bir maksada tahsis olunur. Sözü geçen tefrik hakkında bak. **Ch. Rist:** Essais sur quelques problèmes économiques et monétaires, Paris 1933, s. 179 ve m., ve **Lauenburger:** Le commerce, Paris 1939, s. 134 ve m.

⁸⁶⁾ «İktisap masrafları» serbest meslekler kazançları ve hattâ say gelirleri için bile bir ehemmiyeti hatırdır; bu sebeple modern gelir vergisi mevzuatında meselâ ücret vergisinin tarhiyatı sırasında meslekî giyim eşyası ve nakil masrafları dolayısıyla bazı indirmeler kabul edilmektedir. Bunaunla beraber, gerek teorik gerekse tadbiki bakımdan, metinde tetkik edilen meselelerde teşebbüs kazançları ön plana gelmektedir.

şında sıkı bir işbirliğiyle halletmek kabildir. Hemen belirtelim ki, iktisat ilmi, bu vadede, ancak umumî bazı prensipler vaz'edebilir; meselâ, bir işletme kapitali olduğu gibi — yani azaltmadan — muhafaza edilmedikçe, faaliyet yılı içinde elde edilmiş olan «safî kazanç» tam bahsedilemeyeceği prensibini ortaya koyar, ilh. Halbuki, şu veya bu masrafın «işletme masrafları» karakterini taşıyıp taşımadığını tayin etmek, muhtelif kapital unsurlarının ne suretle kıymetlendireceğini veyahut yeniden yapılan tesisatın ve yedek parçaların bilançolara ne suretle geçirileceğini göstermek ilh. gibi hususî veya tafsilâta ait meseleler, işletme iktisadı bilimini ilgilendiren mevzulardır. Gerçekten, bu disiplin, bütün bu gibi noktalar üzerinde araştırmalarını gittikçe daha derinleştirerek durmakta ve bu sahada geniş bir ölçüde modern gelir vergisi mevzuatının tesiri altında kalmaktadır.

Fakat safî ticarî kazancın hesabına ait metodların gittikçe daha ince, daha mükemmel bir hale gelmesine rağmen — daha doğrusu: asıl bu sebepten dolayı —, bu hesaplar ister işletmelerin, ister vergi idarelerinin ihtiyaçları sevkiyle yapılmış olsun, safî ticarî kazanç kavramı berraklığından kaybetmiş ve umumiyetle, her yende aynen kabul edilen bir mefhum olmaktan çıkmıştır. Bu vadede tafsilâta girildiğince, her münferit hal ile ilgili hususiyetleri gözönünde bulundurmak icabetmektedir³⁷⁾. Ezcümle, işletmelerin kapitalini teşkil eden muhtelif aktif unsurlara kıymet takdiriyle amortisman nisbetlerinin tayininde bu yüzdeler için azamî ve asgarî hadleri tesbit etmekle iktifa edilmesi veyahut mezkûr noktanın, vergi idaresi ile mükellef arasında yapılacak bir anlaşmaya bırakılması gibi, gelir vergisi sahasında müşahede edilen hususlar bu kabildendir; her münferit hal karşısında, az çok, hususiyetleri gözönünde bulundurmak suretiyle hareket etmek şu itibarla zarurîdir ki, bu sahada umumî ve şümüllü kaideler, ezcümle kıymet takdiri için umumiyetle kabul edilmiş teorik prensipler mevcut değildir. Bundan başka, kazanç tespitiyle güdülen gaye de hesaplanma ve kıymetlendirme metodlarına tesir ve nüfuz etmekte^{37*)}, ve nihayet şu veya bu varidatın bir «gelir» teşkil edip etmiyeceği meselesinin halli, bir de tamamile teorik

³⁷⁾ Bak. «Internationaler Steuerbelastungsvergleich», zikr. eser, s. 179 ve m., ve Blümich: zikr. eser, s. 151 ve m.

^{37*)} Bak. Kester: Advanced accounting, 3. bas., New York 1938, s. 494, ve H. Norris: Notes on the relationship between economists and accountants, «Economic Journal», cilt 54, 1944, s. 376. — Göreneğin kazancın hesaplanması metodları bakımından arzettiği ehemmiyet bir çok modern işletme iktisadı kitaplarında belirtmektedir; bak. meselâ Dutton: Business organization, 9. bas., New York 1937, s. 203-4.

mülâhazalardan ziyade, geniş ölçüde, «teamül»e (*Marshall*)³⁸⁾, veya istatistiklerle ilgili ameli noktalara bağlıdır.

Bu itibarla, (kendisinin kastettiği mânada) «safî gelir» in sarıh³⁹⁾ bir şekilde tayin ve tarif edilemeyeceğini iddia eden *Keynes*'e hak vermek icabeder. Burada *Keynes*'in «gelir» ve «safî gelir» arasında gözettiği tefrike işaret edelim. Şöyle ki, bu zata nazaran, «gelir» de nazarı dikkate alınmadığı halde, «safî gelir» i hesaplarken, «munzam» diye tavsif edilen masrafları da indirmek lâzımdır. «Munzam maliyet masrafları» ndan maksat, sarıfmdan kaçınılması kabil olmayan ve fakat beklenilmedik bir masraf kategorisi teşkil etmeyen, «gayri ihtiyari» masraflardır. (Bu nokta, mezkûr masrafları ârizî bir mahiyet arzeden «tesadüfî zararlar» dan tefrik eder: çünkü bunlar, aynı zamanda hem gayri ihtiyari, hem de önceden görülmesi kabil olmayan masraflardır.) Fakat «gelir hesabı» na kaydedilecek olan «munzam masraflar» la, «sermaye hesabı» na kaydedilecek olan «ârizî zararlar» arasında yapılan bu teorik tefrik bile, görünüşte kesin olmakla beraber, — bizzat *Keynes*'in de itiraf ettiği gibi — tabiiyatla birçok güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu nokta, işaret ettiğimiz tefrikin «kısmen itibarî veya psikolojik olması ve munzam masraflara ait kıymet takdirinde umumiyetle kabul edilmiş kıstaslara bağlı olmasıyla» izah edilebilir. İşte *Keynes* nihayet, daha bir asır önce *Marshall*'ın yapmış olduğu gibi, safî kazancın, «tipik bir müteşebbis» in umumiyetle safî kazanç olarak hesap ve kabul etmek itiyadında bulunduğu safî kazançtan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Teorinin tatbikat karşısında hürmetle eğilerek çekilmesi, yerini ona bırakması demek olan böyle bir vaziyet almanın belki bir zaruret olduğu kabul edilebilir. Fakat her halde şunu da teslim etmek icabeder ki, böyle bir görüş, «mahz», sınırları kesin bir şekilde çizilmiş hal şekillerine kıymet veren teoriklerin duydukları ihtiyaca hiçbir suretle cevap veremeyecektir^{39*)}; bahusus ki, safî kazanç nükdarının bağlandığı «tipik müteşebbis» in kararı — bu müteşebbis işletme iktisadı biliminin ileri sürdüğü çeşitli bilanço ve kıymetlendirme teorilerinden birine iltihak ettiği takdirde bile — her münferit halin arzedeceği

³⁸⁾ A. Marshall: Principles of Economics, 5. bas., London 1925, s. 78.

³⁹⁾ J. M. Keynes: The general theory of employment, interest and money. London 1936, s. 52-61.

^{39*)} Bu mânasebetle G. Zappa'nın (Il reddito di impresa, 2. bas., Milano 1943, s. 251, not 1) Anglo-Amerikan literatüründe görülen ve kazancın hesaplanmasını umumî teorik prensiplerden ziyade görenek ve aklı selime istinat ettirmek temayülüne karşı yaptığı kritiklere müracaat ediniz.

konkret hususiyetlerle konjonktür durumuna ve saireye göre değişeceği meydandadır.

16. — Safi ticarî kazancın ne suretle hesaplanacağı problemi üzerinde yaptığımız mülâhazaları, diğer ehemmiyetli bir noktaya temas etmek suretile tamamlamak gerektir. Bu da, safi kazancı hesaplarken, gayri safi kazançtan bir de «müteşebbis ücret» adı verilen bir tutarı da indirmenin lâzım olup olmadığı sorusuna cevap vermekten ibarettir.

Roscher ve *Pierson* gibi bazı eski âktisatçılar, «müteşebbis ücreti» nden, sadece, asıl müteşebbis kârını kastemişlerdir; bu görüş, hiç şüphe yok ki, müteşebbisin sahip çıktığı kârın, ekonomi ve sosyal bakımlardan işçi ücreti kadar haklı olduğunu ispata çalışan bir ideolojiye dayanmakta idi. Bu nisbeten eski görüşe karşılık, bugün ⁴⁰⁾ «müteşebbis ücreti» nden kasdedilen, müteşebbis gelirinin yalnız bir parçasıdır ve müteşebbis bunu, sevk ve idare ettiği işletmenin işlerine iştirak etmiş olmak hasebiyle ve bu iştirak nisbetinde sahip çıkmaktadır. Müteşebbise «atfedilen» bu ücretin aşağı yukarı tutarı, diğer işletmelerde, ücretle istihdam edilerek aynı işi gören, müdürlere verilen maaş gözönünde tutulmak suretiyle hesap edilir.

Bu görüş tarzına birçok itirazlar tevcih edilmiştir. Bunların başında, «müteşebbis ücreti» hesap edilmek istenilince, karşılaşılan ameli güçlüklerden bahsedilmekte ve «müteşebbis ücreti» ni gelirini teşkil eden diğer unsurlardan ayırmanın da kolay olmadığına işaret edilmektedir ⁴¹⁾. Gerçekten, bir müteşebbisin, kendisini yalnız, müteşebbislik için spesifik bir fonksiyon olan ve *Schumpeter*'in tabiriyle, «yeni kombinasyonlar» meydana getirmekten ibaret bulunan işe vermediği, aynı zamanda teknik, idarî birçok «rutin» işleriyle uğraştığı hallerde, bu iki çeşit faaliyet arasında, birbirlerinden esaslı bir şekilde farklı olmalarına rağmen, kesin bir sınır çizmek güçtür. Bu iki nevi faaliyetin, bilhassa orta çapta işletmelerin sahibi bulunan müteşebbislerin şahsında birbirine eklendiği görülmektedir. Küçük işletmelerde ise, asıl — spesifik — müteşebbis faaliyetinin esasen umumiyetle mevcut olmadığı söylenilebilir. Bu itirazdan baş-

⁴⁰⁾ «Müteşebbis ücreti»nin dar telâkkisi daha *Mangoldt*'ta (*Die Lehre vom Unternehmerngewinn*, Leipzig 1855) bulunmaktadır. Bundan başka bak.: *Fairchild-Buck-Furniss: Elementary Economics*, 3. bas., New York 1936, cilt 1, s. 455. ve *G. Cassel: Theoretische Nationalökonomie*, 3. bas., Erlangen-Leipzig 1923, s. 154.

⁴¹⁾ Bk. meselâ *K. Diehl: Die Lehre von der Distribution (Theoretische Nationalökonomie, cilt IV)*, Jena 1933, s. 282 ve m., ve *F. Perroux: La notion du profit normal et la loi française du 3 décembre 1926*, ayrı baskı, Lyon 1928, s. 7.

ka⁴²⁾, müteşebbisin gördüğü işin, «ücretle istihdam edilen» bir müdürün faaliyetiyle kıyas edilemeyeceği için, bir müdüre ödenen ücretin «imputé» müteşebbis ücretinin tayini için yapılacak hesaplara esas teşkil edemeyeceği de ileri sürülmektedir. Bu ştirazların az çok yerinde olduklarını teslim etmek ve ezümle, kazançtan, bir de «müteşebbis» ücreti» diye bir kalem daha indirmenin vergi bakımından sulistimalere yol açabileceği ve bu itibarla tehlikeli olabileceğini de kabul etmekle beraber, «müteşebbis ücreti» mefhumununun iktisat teorisi bakımından doğruluğunu prensip itibariyle kabul etmek lâzım olduğu fikrindeyiz; bu itibarla, bir müteşebbis'in kendi işletmesinde, asıl — spesifik — müteşebbislik faaliyetlerinden gayri teknik, idari v. s. diğer vazifeleri gördüğü takdirde, müteşebbislik fonksiyonu dışında kalan bu faaliyetlerin karşılığı olarak ayrılarak olan bir «ücret»in kazançtan ayrılması zarurîdir; çünkü aksi takdirde, asıl «müteşebbis geliri» ni temsil eden en dar manadaki «kazanc» ı tayin etmek kabil olamaz.

Şu noktaya da işaret edelim ki, teltik ettiğimiz bu mesele ancak, ya istihsal hasılâtının fonksiyonel inkısamı, veyahut bir tek şahsa düşen topyekûn gelirin, gelir kategorilerine göre bölümünün bahis mevzuu olduğu hallerde ehemmiyetlidir. Çünkü, bütün «gelir»i bizzat idare ettiği fabrikasından gelen bir şahsın 10.000 liradan ibaret olan bir senelik kazancının, meselâ, 3000 lirasının «müteşebbis ücreti» ve 7.000 lirasının da asıl «kazanc» olarak ayrılmış olmasının büyük bir ehemmiyeti yoktur. Zira bu şahsın topyekûn geliri her halde 10.000 liraya balığ olmaktadır; esasen asıl dikkate değer nokta da bundan ibarettir. Fakat işletme, hükmi şahsiyete sahip ve müstakili bir «gelir süje»si olarak telâkki edilince, mesele değişir. Bu görüşün *hakuk* telâkki ve düşüncesine uygun olması, *ekonomik* bakımdan doğruluğunu ispat edemez. Gerçekten, ekonomi görüş zaviyesinden, ticari bir şirket şeklinde kurulmuş olan bir işletmede, şeriklerin gelirlerinden ayrılan bir «işletme geliri»nden bahsetmek kabil değildir. Gelir, objektif bir kategori teşkil eden «randman» (hasılât)ın aksine olarak, münhasıran sübjektif bir kategoridir. Gerçi, bütün randmanlar, ergeç, iktisadî bir istihale neticesinde, gelir parçacıkları şeklini alırlar; fakat buna rağmen, ekonomik fonksiyon bakımından arzettiği farklı ehemmiyeti gözönünde tutarak, hasılatı teorik olarak gelirden tefrik etmek icabeder.

⁴²⁾ P. Leroy-Beaulieu: Traité d'Economie Politique, 3. bas., edit II, Paris 1900, s. 189 ve m. — Şu esere de bak.: J. H. von Thünen: Der isolierte Staat.... II kısım, Rostock 1850, s. 80 ve m.

Bilindiği gibi, işaret ettiğimiz bu mesele, zamanımız da, gelir vengisi sahasında ehemmiyetli bir rol oynamaktadır⁴³). Fakat şirket kazançları üzerinden alınacak ayrı, müstakil bir verginin, *iktisadî* bakımdan doğru, yerinde olduğunu isbat etmek yolunda yapılan bütün denemeler müvaffakiyetsizlikle neticelenmişlerdir. Bu davanın, ancak *Hazine ihtiyaçları* bakımından müdafaası kabildir. Bu bahiste, şirketlerin dağıtılmıyan kazançları birinci plânda bir mevki işgal eder; çünkü bütün endüstri memleketlerinde ehemmiyetleri gittikçe artan bir seyir takip eden bu gibi kazançlar, hakikî şahıslara ait «gelirler» üzerinden alınan bir verginin ihdas edilmesiyle iktifa edilirse, tamamen vergi dışında bırakılmış olur. Fakat meseleyi vergi bakımından tetkiki bir tarafa bırakarak, iddia edebilirsiniz ki, bir şirketin dağıtmadığı kazançlar da şirketlere ait gelirlerin unsurlarıdır ve bunlar, bir şahıs tarafından bilfiil elde edildikten sonra tasarruf edilen veya bir işe yatırılan varidattan esaslı bir surette farklı değildir.

Nihayet şurasını da ilâve edelim: «Gelir» mefhumunu işletmeye tatbik etmeyerek bunu hakikî şahıslara tahsis etmek lüzumu ne derecede meydanda ise, aynı kavramı, bir «ev idaresi» — bir aile çerçevesi — içinde toplanan *şahıslar gurubuna* tatbik etmeğe de o derecede ihtiyac, hattâ zaruret vardır⁴⁴). Gerçekten, bir şahsın geliri, istihlâk imkânları bakımından, aile birliği içinde birleşmiş olduğu diğer şahısların iktisadî durumlarına göre birbirinden pek farklı bir ehemmiyet derecesi arzedebilir. Şu halde, mükellefin fendi malî kudretine göre vergi tarhetmek prensibi bakımından, modern gelir vergisi mevzuatının, gittikçe «aile geliri üzerinden vergi almak» temayülünü göstermiş olmasını, doğru ve lojik bir gelişme olarak karşılamalıyız⁴⁵). Bundan başka, son zamanlarda, istatistikçiler de bu yolda, millî gelirin.

⁴³) Bak. **Launburger**: *L'impôt sur le revenu des sociétés commerciales*, Strasbourg 1926, ve aynı müellifin: *Précis, zikr. eser*, cilt I, s. 122 ve m. — **C. Dietzel**: *Die Besteuerung der Aktiengesellschaft...*, Köln 1859. — **J. Popitz**: *Körperschaftsteuer*, „Handwörterbuch d. Staatsw.“, 4. bas., cilt 5, s. 895 ve m. — **A. Lampe**: *Körperschaftsteuer*, „Wörterbuch d. Volksw.“, 4. bas., cilt II, s. 632 ve m. — **Seligman**: *Essays in taxation*, 9. bas., New York 1923, chap. VI-VIII. — **A. Buehler**: *Public Finance*, New York 1936, s. 386 ve m., 447 ve m. — **H. Lutz**: *Public Finance*, 3. bas., New York 1936, s. 587 ve m.

⁴⁴) **O. Pfeiderer**: *Die Staatswirtschaft und das Sozialprodukt*, Jena 1930, s. 2: «Gelir, ev idaresi çervesine aittir».

⁴⁵) «Ev idaresi vengilendirilmesi prensipi», yani aynı ev idaresile beraber yaşayan karı, koça ve reşit olmiyan çocukların gelirlerinin toplamını vergiye tabi tutmak prensipi, İngiltere, Fransa ve Almanyada tatbik edilmektedir.

aile aile bölümünü tesbit etmeğe yarayacak metodlar üzerinde incelemeler yaptıklarına işaret edelim ⁴⁶⁾.

17. — Burada kısaca meşgul olacağımız son bir problemler grubu da (üzerinde daha geniş bir ölçüde durmak, bu mevzua ancak bir monografi tahsis etmekle kabil olur) *gelir ile zaman arasındaki münasebetlerin* incelenmesinden ibarettir.

a) «Gelir» denilince, ötedenberi, bir şahsın *bir yıl zarfındaki* varidatı anlaşılmaktadır; halbuki, teori bakımından, geliri, bir yıldan daha kısa veya daha uzun bir zaman çerçevesi içinde tesbit veya tasavvur etmek de pek âlâ kabildir. Fakat gelirin, hesap edildiği zaman çerçevesi hangi itibarı ölçü ile tesbit edilirse edilsin, ezelden ebediyebe doğru akan zamanın seyrini indî bir surette durdurmak, gelirin «akıcı» karakteri ile kabili telif değildir. Bu mülâhazanın pratik ehemmiyetini, bilhassa smai-ticari gelirlerde büyük bir ehemmiyet kazanan, fakat diğer gelirlerde de bahis mevzuu olan *safi zarar* probleminde müşahade etmek kabildir. Bir faaliyet yılı esnasında böyle bir zarar, diğer bir ifade ile, âdetâ bir nevi «menfi gelir» ile karşılaşıldığı zaman, bu olay, sözü geçen yılda hiçbir gelir elde edilmediğini kabul etmek kâfi değildir; bu takdirde, gelir iktisadi olayının devamlılığını, cariliğini gözönünde tutarak, mezkûr «zarar»ı müteakip faaliyet yıla devretmek, yani ertesi yılın işletme masraflarına kaydetmek lâzımdır. Böyle yapılmazsa, servet veya kapital mevcudunun aynen muhafazası prensipine karşı hareket edilmiş olur. Bu sebeple, zararları müteakip yıla devr ve nakletmek imkânı, bugün çoğu gelir vergisi kanunlarında kabul edilmiş bir prensiptir; bununla beraber, bu imkânın yalnız ticari kârın hesablanmasında inhisar ettiğine, hattâ çok defa bu hususta bile bazı tahdidlere tâbi tutulduğuna işaret edelim. Ekonomi teorisi bakımından şu noktayı da ehemmiyetle belirtmek lâzımdır ki, «zararların müteakip ekzersise devr ve nakli» prensipinin gayri ticari gelirlere tatbik etmenin ne kadar güç olacağını takdir etmekle beraber, adı geçen prensipin esas itibariyle gelir nev'inin nazarı dikkate alınmadan tatbik edilmesini icabeder. Uzun zaman hasta düşmüş bir avukat veya hekim tasavvur edelim ki, artık gayri safi varidatı ile iktisap masraflarını karşılayamamakta ve bu itibarla, ya servetini teşkil eden objelerden bazılarını satmak veya borçlanmak zaruretinde bulunmaktadır. Şüphe yok ki,

⁴⁶⁾ Bak. «Das deutsche Volkseinkommen», Einzelschriften z. Stat. d. Dtn. Reichs No. 24, Berlin 1932, s. 102-3, 105-6, 117 ve m., ve P. Jostock: Wieweit sind Volkseinkommen international vergleichbar?, «Weltwirtschaftliches Archiv», cilt 49, 1939, s. 268-69.

böyle bir halde «zararın devr ve nakli» prensipinin, hiç olmazsa, iktisap masrafları ile gayrı safi varidat arasındaki farka eşit bir ölçüde tatbik edilmesi, ekonomik bakımdan doğru ve yerinde bir hareket olarak kabul etmek icabeder. Böyle bir açık mevcut olmadığı, fakat gayrı safi varidatın bu defa yaşayabilmek için lüzumlu cari masrafları karşılayamamasından doğan bir açıklık karşılaşıldığı ve bu sebeble borçlanıldığı zaman, vaziyet nedir? (Ezcümle işsiz kalmış bir işçi de böyle bir vaziyete düşmüş olabilir.) Bu takdirde, kanaatimizce, şu şekilde hareket etmek lâzımdır: Bahis mevzuu şahsın servet durumunun kötüleşmesi doğrudan doğruya gelir kifayetsizliğinin bir neticesi olarak meydana çıktığı, yani gelirin, âmme makamları veya sosyal sigorta müesseseleri tarafından yapılan yardımlarla beraber, kendisinin yaşayabilmek için muhtaç olduğu asgarî geçim masraflarını karşılayamamakta bulunduğu takdirde, noksan meblağı, gelecek yılın gelirinden indirmek lâzımdır.

Yine kısaca işaret edelim ki, gelir iktisabının temelini teşkil eden iktisadî faaliyetin devamlılığı, bugün vergi mevzuatında ve işletme iktisadı ilmi çerçevesi içinde gelişmekte olan, kıymet takdiri prensipleri üzerinde gittikçe daha ehemmiyetli bir rol oynamaktadır. Ezcümle, evvelce makinelerin vesairesinin kıymetleri takdir edilecekken, bunlardan, herbiri *münferit* bir eşya olarak nazarı dikkate alınmakta ve işletme tasfiye edildiği takdirde ne kıymet ifade edecekleri tasavvur edilerek hareket edilmekte iken, bugün, bahis mevzuu makinenin *muayyen bir işletmenin faaliyeti çerçevesi içinde ve muayyen bir tesisat manzumesinin bir unsuru* sıfatıyla ne kıymet ifade ettiği araştırılmaktadır⁴⁷⁾. Yani, diğer bir ifade ile, makinenin mücerret kıymeti değil, işletme içinde ve işletmenin faaliyeti esnasında iktisab ve ifade ettiği değer, kıymet takdirine esas olarak alınmaktadır⁴⁸⁾.

b) Fakat gelir ile zaman arasındaki münasebetlerin tetkiki, bilhassa *konjonktür teorisi çerçevesi içinde* mevki ve ehemmiyet almış bulunmaktadır. Konjonktür problemlerinin hey'eti umumiyesiyle uğraşmak umumî gelir teorisine düşen bir vazife olmamakla beraber, bazı meseleleri bu çerçeve içinde incelemek kabildir. Bu gibi mevzulara bir örnek olmak üzere, *Zwiedineck*'in «Gelirlerin temadisi kanunu»⁴⁹⁾ adını verdiği kanun içine giren problemleri zikredebiliriz. Bu

⁴⁷⁾ «Teilwert» adı verilen bu kıymet hakkında **Büinich**: zikr. eser, s. 228 ve m., ve burada zikredilen literatüre müracaat ediniz.

⁴⁸⁾ **De Panla**: The principles of auditing, London, s. 94. Bak. «Internationaler Steuerbefastungsvergleich», zikr. eser, s. 217.

⁴⁹⁾ **O. von Zwiedineck-Südenhorst**: Die Arbeitslosigkeit und das Gesetz der zeitlichen Einkommensfolge. «Weltwirtschaftliches Archiv», cilt 34, 1931, s. 361

kanunun dayandığı ana düşünceler, zamanımız iktisadî münakaşalarında dikkate değer bir rol oynamakla beraber, şimdiye kadar milletlerarası literatürde dikkat ve ilgiyi çekmiş bulunmamaktadır^{49*}).

Bu ana fikirlere, esasen, henüz az çok karanlık bir şekilde olmakla beraber, daha önce *Sismondi*'de tesadüf etmekteyiz⁵⁰). Bu muharrir, «Nouveaux Principes» adını taşıyan kitabının ikinci basımının ön-sözünde, kapital ve istihsal yanında gelirin mahiyet ve ehemmiyetini ihmal etmiş olmalarından dolayı *Say* ve *Ricardo*'ya bazı serzenişler tevcih etmekte ve bilindiği gibi ortaya bir nevi «istiklâk noksanı» teorisini koymaktadır. Bu teori, *Napolyon* harplerinden sonra başgösteren müthiş iktisadî buhranı incelemelere tâbi tutan *Sismondi*'nin elde ettiği tecrübelerin, ehemmiyetli ölçüde tesiri altında kalmıştır. Her istihsalın zarurî olarak bunu karşılayabilecek sürüm ve istihlâk imkânlarını yaratacağı yolundaki iyimser klâsik tezin aksine olarak, *Sismondi*, geçmişteki bir devre ait mahsulleri satın alacak olan bugünkü gelirlerin tutarının mutlaka mezkûr mahsullerin kıymeti ile denk gelmeyeceğini, bilâkis umumiyetle bu miktarın dînunda kaldığını isbat etmeğe gayret etmektedir. Bu sunetle hasıl olan fark, devamlı ve muttarî bir iktisadî gelişmede tehlikeli değildir. Fakat, bir taraftan sun'î âmillerin kamçılایıcı tesiri ile, diğer taraftan bilhassa, kısa bir zaman esnasında meydana gelen teknik terakkilerin oynadığı roller sayesinde, vahim iktisadî buhranlara yol açabilecek bir seviyeye yükselebilir. Şu halde, asıl tehlikeyi, teknik inkilâbın, sanayiinin, normal, «tabii terakkî» sinin seyrini takip etmek suretiyle yerleşmesinde değil, ancak, *Sismondi*'nin yaşadığı zamanda kurulmağa başlayan, bugünkü iktisat nizamında, yani kapitalist iktisat düzeninde aramak lâzımdır⁵¹).

İktisadî gelişme seyrinde «zaman âmilini ihmal etmenin» tehlikesine hakkiyle işaret eden *Zwiedineck*, aynı zamanda «bir milletin

ve an. — Ayrıca şu emtialere de bak.: **J. Dobretsberger**: Die monetären Konjunkturerklärungen und die Erfahrungen der letzten Krise, «Jahrbücher f. Nationalök. u. Stat.», cilt 141, 1935, s. 402 (**Dobretsberger**'e göre, **Zwiedineck**'inlerine benzeyen fikirler daha *Schäffle*'de bulunmaktadır). — **V. Bloch**: Krise und Einkommen, Wien 1932.

^{49*)} Hatta **G. Haberler**'in «Prospérité et dépression» (3. bas., Genève 1943) adlı tanınmış eserinde bile, **Zwiedineck**'in teorisinden hiç bahsedilmemiştir.

⁵⁰ **S. de Sismondi**: Nouveaux Principes d'Economie Politique, 2. bas., Paris 1827, cilt I, Livre II, chap. 6.

⁵¹ **Sismondi**'nin yukarıda zikrettiğimiz fikirleri; «Nouveaux Principes»e ilâve ve istihlâk ile istihsal arasındaki denklığın incelenmesine tahsis edilen bir makalede bulunmaktadır (zâkr. eser, cilt II, s. 408 ve an.)

yıllık millî hasılası ile geliri arasında zarurî bir denkliğin mevcut olmayacağına» işaret etmektedir ⁵²⁾. *Zwiedineck*'in muhtelif gelir kategorileri üzerinde yapmış olduğu tahliller şunu göstermektedir ki, istihlâk eşyası talep etmek için kullanılan gelirlerin ancak bir kısmı, aynı eşyanın yani istihlâk mallarının satılması ile hasıl olmaktadır. Şu halde istihlâk mallarının büyük bir kısmı *sonradan*, diğer malların istihsalı esnasında ücret olarak kazanılan bir iştirâ kuvvetiyle satın alınacaktır. Şimdiye kadar, gelirin, biri maliyet masrafı unsuru olmak, diğeri de satın alma kuvvetinin temelini teşkil etmek gibi iki veçhe arzemesi, bunların aynı şeyi teşkil etmelerine — «identité»-lerine — engel olmadığı fikri umumîyetle kabul ediliyordu. Halbuki *Zwiedineck*, aynı mülâhaza çerçevesi içinde, gelirlerin «hétérochrone» surette, yani başka başka zamanlarda teşekkül etmeleri keyfiyetinin meydana çıkardığı gerginliğe işaret etmektedir.

Burada kavranılması en ehemmiyetli olan nokta şudur: Bugün arzedilen istihlâk eşyası, *Zwiedineck*'e göre, işçiler tarafından talep edildiği nisbette, sözü geçen eşyanın maliyet değerinin bir kısmını teşkil eden ücretle değil, ancak gelecekte arzedilecek metaların istihsalı münasebetile kazanılacak ücret gelirleriyle satın alınmaktadır. Bilhassa *nüfusu lâyıkıyla artmayan* memleketlerde, bir istihsal ile ilgili emek gelirleri ile, sonra mezkûr istihsal faaliyeti neticesinde elde edilen mahsullerin müşterisi olacakların gelirleri arasında bir orantısızlık (disproportionalité) hasıl olması tehlikesi mevcuttur. Bundan başka, kapitalist ekonomiye has olan teknik, yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz «hétérochronisme» i gittikçe arttırmakta, nihayet emtia arz ve talebi arasındaki uygunsuzluklar, ücret gelirlerinin millî gelire göre nisbeti arttıka tezayüd etmektedir ⁵³⁾.

Zwiedineck, yukarıda zikrettiğimiz eserini neşrettiği zaman, *Keynes*'in «Umumî Teori» sini henüz çıkarmamış olduğu halde, tasarruf, istihlâk ve kapital yatırımları arasındaki münasebetin konjonktürel ehemmiyetine müteallik meşhur münakaşa başlamış bulunuyordu. *Zwiedineck*, gerçi bu münakaşalara pek ehemmiyet vermemiştir; fakat bu münakaşalardan çıkan neticelerin *Zwiedineck*'in düşüncelerine daha mükemmel bir şekil ve muhteva verilebilmesi bakımından çok ehemmiyetli olduğu meydandadır. *Zwiedineck* tarafından ortaya konulan ve modern konjonktür teorisi içinde belirtilen bir fikir kombinasyonuna daha önce *Sismondi* ⁵⁴⁾ de tesadüf etmekteyiz

⁵²⁾ *Zwiedineck*: zikr. eser, s. 364.

⁵³⁾ *Zwiedineck*: zikr. eser, s. 375 ve 386.

⁵⁴⁾ 51 inci notta zikredilen makaleye (s. 439 ve m.) bak.

dikkate değer bir nokta teşkil eder. *Sismondi*, iktisadın en esaslı probleminin, «istihsal ile istihlâk arasında bir denkleğin muhafazasından» ibaret olduğunu iddia ederek, bu ehemmiyetli davanın, eski zamanlarda da malûm olduğuna ve bu gayeye erişmek için bir hal sureti bulmak yolunda gayretler sarfedilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu yolda yapılan denemelerden biri de, eski Mısırda, istihlâk eşyası fazlasını, abideler, ehramlar gibi resmî ve dinî inşaat işlerinde çalıştırılacak işçilerin ihtiyaçlarına tahsis etmekten ibaret olmuştur. Aynı yolda yapılan ikinci bir tecrübe, zenginleri lüks eşya istihlâkine teşvik etmek şeklinde ifade edilebilir. Nihayet üçüncü bir tecrübe de, icab ettikçe, istihsal cephesinde fa'al bir rol oynayan vatandaşları, faaliyetlerinden ayartarak, bunları kamusal, kültürel işlerle meşgul etmekten ibaretti. Kanaatimizce, *Zwiedineck* ve *Keynes*'in düşüncelerini biribiri ile tamamlamak, hem umumî gelir teorisi hem de konjonktür teorisi için çok faydeli neticeler doğurabilecektir.

18. — İzah ve mütalealarımıza son verirken, tekrar işaret edelim ki, burada umumî gelir teorisini tanı ve noksansız bir şekilde tetkik etmiş değil, ancak bu geniş çerçeve içine giren ve görüşümüze göre hususî bir ehemmiyeti olan başlıca birkaç probleme dikkatle bakmış olmaktadır. Gelirlerin dinamiği ile ilgili meselerin az çok ihmal edilmiş olmasından başka, yine aynı ehemmiyette olan, muhtelif gelir kategorilerinin mahiyet ve karşılıklı münasebetlerine ait meseleler ve nihayet millî gelir ile alakadar bütün problemler de bu etüdün dışında bırakılmıştır. Buna rağmen, yürüttüğümüz mütaleaların umumî gelir teorisi üzerinde esaslı bir münakaşa yolu açılması için bir hamle teşkil edeceğini umuyoruz.